

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ

Sosyologlarımız ve Tarihi Gerçekler Önünde

PRENS SABAHATTİN

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Oya Okan

Tezi Yöneten: Doç.Dr.Korkut TUNA

T. G.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

İstanbul - 1987

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
GİRİŞ	1
I.BÖLÜM SOSYOLOGLARIMIZA GÖRE PRENS SABAHATTİN	7
1. İlişkileri Faaliyetleri ve Fikirleri Açısından Prens Sabahattin	9
2. Sabahattinciliğin Devamı ve Le Play Sosyolojisinin 100.Yılı	27
II.BÖLÜM TARİHİ GERÇEKLER ÖNÜNDE PRENS SABAHATTİN	43
1. 1899-1908 İlişki Ve Faaliyetleri	46
2. 1908 Sonrası İlişki ve Faaliyetleri	60
SONUÇ	79
BİBLİYOGRAFYA	83

GİRİŞ

Çalışmamız, Prens Sabahattin'in düşüncelerinin temel-
lendirdiği toplumsal ve siyasal program çerçevesinde, onu,
farklı disiplinler açısından tanıtan bilim adamlarının değer-
lendirmelerine yer vermektedir.

Prens Sabahattin'in yaşadığı yıllar yakın tarihimizin
önemli aşamaları olan meşrutiyet, milli mücadele ve cumhuri-
yetin kuruluş yılların içine alan bir dönemi kapsamaktadır.
Aynı yıllar, Türkiye'de ilk sosyolojik görünümünün belirlen-
diği bir dönem olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu durum,
onun sosyoloji alanındaki araştırmaların yanısıra, siyasi ta-
rih içindeki yerinin belirlenmesi açısından da ele alınmasına
neden olmuştur.

Konumuzun ve kaynaklarımızın sınırlarını çizmeden önce,
yaşadığı dönemi kısaca ele almak, Prens Sabahattin'in yerini
ve önemini belirlemek açısından yarar sağlayacaktır. Böyle-
likle, onun sosyoloji çalışmalarında yer almasının nedenleri
de ortaya konmuş olacaktır. Osmanlı'nın son dönemlerindeki
durumu hatırlamak ise, söz konusu olayları tarihsel gelişim
içinde bir çerçeveye oturtmamızı kolaylaştıracaktır.

Onaltıncı yüzyıl ortalarında, bir dünya imparatorluğu
niteliği kazanan Osmanlı, Doğu-Batı ilişkilerini Doğu lehine
denetleme görevini üstlenmiş, bu ilişkiyi düzenleyebildiği
oranda tarih sahnesinde varolabilmiştir.

Batı, Doğu ile ilişkilerinde önemli bir engel olarak
gördüğü Osmanlıyı aşarak yeni gelir kaynakları elde etmek

amacıyla, farklı yollar ararken bulduğu zenginliği aktarmaya devam ederek gelişirken, Osmanlı gelir kaynaklarından yoksun kaldığı gibi ilişkileri denetleyemez duruma düşmüştür. Kurulan yeni ilişkilerde yer edinemeyen Osmanlı, bu gelişmelerin doğurduğu sonuçlardan ortaya çıkan iç çatışmaların da neden olduğu bir bunalım dönemine girmişti.

Elde ettiği yeni kaynaklarla teknik alanda gelişmeler gösteren Batı'nın donanımlı orduları karşısında yenilgiler almaya başlayan Osmanlı İmparatorluğu onyedinci yüzyıl sonlarında ilk toprak kaybına uğramıştır.

Doğu-Batı ilişkilerinde denge Batı lehine dönmüştü ve Osmanlı gerilemeye başlamıştı. Yeni ilişkiler sisteminde Osmanlı kendine yer edinmek durumundaydı.

Çözüm arayışlarının gündeme geldiği dönem olan Onsekizinci yüzyılın ilk yıllarında yönetim örgütünde birtakım düzenlemelere gidilmişti. Devlet, soruna kendi bünyesinde çareler arayarak yaklaşırken, model olarak Batı'yı almıştı. Tanzimat dönemi ile birlikte, ikili, eskinin yanında yeninin yer aldığı modeller gelişmeye başlarken, yönetim örgütünde düzenlemelere gidilmişti.

Ondokuzuncu yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlının yaşadığı bunalım ve çalkantılı dönem sürerken çözüm arayışları yönetim kadrosunun yanısıra, aydın kesiminde de söz konusu olmaktaydı. Aynı yüzyıl Batı dünyasında -egemenliği ele geçirmesine rağmen- yoğun toplumsal bunalımlar yaşadığı bir

dönem olarak da karşımıza çıkmaktadır. Batı dünyası farklı egemenlik merkezlerinin üstünlük kurma savaşı içinde kendi sorun ve çelişkileri ile de uğraşmaktaydı.

Dönemin toplumsal sorunlarını çözmek ve kurulan yeni düzeni bilim yoluyla açıklama kaygısı içindeki Batı dünyası, tüm toplumlar için geçerli gelişim çizgisi ve modelleri gerçekleştirme yolundaydı. Toplumların tıpkı doğa olayları gibi kesin yasaları olduğu savıyla ortaya çıkan sosyoloji bu amaçla doğdu.

Dönemin toplum sorunlarını çözme yolunda ortaya çıkan bu bilim dolayısıyla dönemin koşul ve sorunlarına bağlı ve onlar için geçerli bilgiler ortaya koyacaktır. Osmanlı İmparatorluğunda da toplumsal bunalımlar yaşanıyordu, yönetim örgütündeki Batı modeli, yurt dışındaki aydınların, sorunların çözümü için yeni bilime sarılmalarına da öncülük edecekti. Batı bu şekilde geçerliliği olduğu için diğer sosyal bilimler varken toplumun kendi bilimini yarattığına göre, bizim içinde çözüm çok kolay olacaktı.

Söz konusu dönemde, yaşamlarını Avrupa'da sürdürmekte olan aydınlar, bu genç bilimle tanışacaklar, aktarma bilgilerin ışığında modeller oluşturarak, çözüm önerileri geliştirileceklerdir.

Batı'da iki ayrı ekol (Comte-Durkheim ve Le Play) çerçevesinde gelişmeye başlayan sosyoloji, bizde de bu modele bağlı olarak gelişmeye başlayacaktır. Sosyoloji Tarihimiz

üzerine yapılan çalışmalarda başlangıç noktası olarak verilen bu çizgi, günümüze dek süregelmiştir. Ancak ilk dönemlerde Ziya Gökalp'le birlikte Durkheim sosyolojisi ön plana çıkarak üniversitelerimizde ve liselerimizde okutulmaya başlanmıştır. Bu etki, daha çok, onun iktidar kadrolarına yakınlığından kaynaklanmış, bu kadroların dışında kalan Prens Sabahattin ve onun görüşlerine temel aldığı Le Play sosyolojisi ikinci planda yer almıştır.

Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp'in siyasal alandaki karşıtlıkları, sosyoloji alanında kendini göstermiştir.

Prens Sabahattin'in siyasal ve toplumsal görüşleri yaşadığı yıllarda rağbet görmemiştir. Türkiye'de sosyolojinin doğuşundan söz eden çalışmalarda da, ölümüne dek geçen süre içerisinde kısaca yer alan Prens Sabahattin, ölümüyle birlikte sosyoloji dünyasında tanıtılmaya başlanacaktır. Bu yer alışla birlikte, onun şahsında Le Play sosyolojisi ve Tecrübi Sosyoloji çalışmalarına ağırlık verilecektir. 1950 yıllarına gelindiğinde N.Ş.Köseihal, onun kitabını yeni harflere aktaracaktır. Türkiye'de sosyoloji çalışmaları iki ayrı yönde gelişmeye başlayacak ve Prens Sabahattin sosyoloji gündeminde yer alarak, neredeyse ön plana çıkarılacaktır.

Prens Sabahattin'in ana hatlarıyla gördüğümüz çerçevedeki yeri, onun sosyoloji ve siyasi tarih çalışmalarında yer almasına neden olmuştur. Bu açıdan konumuz oldukça geniş bir bilgi birikimini gerektirmektedir. Onun, gerek siyasal, gerekse toplumsal faaliyetleri ise belli bir amaçla yola çık-

mamızı zorunlu kılmaktadır.

Prens Sabahattin, ölümüyle birlikte, sosyoloji gündemine getirilmesinden hareketle, ölümünden sonra yazılmış olan makalelerden elde ettiğimiz görüntünün tarihi gerçekler karşısında gösterdiği değişimi çalışmamızın çıkış noktası olarak aldık.

Çalışmamız, Sabahattin'in sosyolojik görüşlerinin yorumlanması olmadığı gibi, siyasal bir araştırmada olmayacaktır. Biz, onun hangi yönleriyle değerlendirildiğini belirlemek, dolayısıyla sosyologların tanıttığı Prens Sabahattin'i; faaliyetleri, ilişkileri ve siyasal yaşamdaki rolü açısından, zaman ve mekandan soyutlamadan görmeyi amaçlıyoruz.

Çalışmamızın ilk bölümünde Prens Sabahattin'in ölümü üzerine, Sosyoloji Dergisinde yer alan Cahit Tanyol ve Cavit Orhon Tütengil'in makalelerinden edindiğimiz bilgilerle onu tanımaya çalışacağız. Aynı bölüm; onun devamlılarının kurduğu Türk Sosyoloji Cemiyetinin düzenlediği toplantıya sunulan çalışmalara da yer verilecektir. Böylelikle, Le Play ekolünü de tanımamız mümkün olacak, onun görüşlerinin dayanak noktasını görmemiz kolaylaşacaktır. Prens Sabahattin'in tarihsel gerçeklere dayalı olarak tanıtılması ise ikinci bölümde yer alacaktır. Sina Akşin belgelere dayalı yaptığı çalışmalarında, son dönem tarihimiz içinde Prens Sabahattin'in oynadığı rolü ortaya koyarak, onu farklı bir çerçevede ele alacak ve bize tanıttacaktır.

I. BÖLÜM

SOSYOLOGLARIMIZA GÖRE PRENS SABAHATTİN

Prens Sabahattin, Science Sociale ekolü çerçevesinde oluşan görüşleriyle, sorunlarına çare arayan Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerindeki fikir akımlarından biri olarak, yoğun tartışmalara neden olmuştur. Sosyoloji Tarihimiz üzerine yapılan çalışmalarda, ölümüne dek geçen süre içerisinde (1948) fazlaca rağbet görmeyen Prens Sabahattin ve dolayısı ile fikirleri, bu yıllardan sonra sosyoloji gündeminde sürekli yer almış, o döneme dek yalnızca Ziya Gökalp'in fikirleri etrafında yoğunlaşan çalışmalar farklı bir görüntü kazanmıştır.

Prens Sabahattin, sosyologlarımızın düzenledikleri anma toplantılarında yaşamı, ilişkileri ve faaliyetleri ile değerlendirilmiş; tanıtılmaya başlamıştır. Daha sonraki yıllarda ise, bu etkinin sürmesiyle, Türk Sosyoloji Tarihinin, iki ayrı ekol çerçevesinde ele alınarak değerlendirildiğini görmekteyiz. Comte-Durkheim ekolünün uzantısı Ziya Gökalp'in yanısıra Le Play ekolü, Prens Sabahattin'in gündeme gelmesiyle önem kazanmış, 1957 yılında Le Play Sosyolojisinin 100. yılı münasebetiyle bir toplantı düzenlenmiştir.

Cahit Tanyol ve Cavit Orhan Tütengil'in onu anma programları çerçevesinde ortaya koydukları çalışmaları ve bu etkinin süregelmesiyle Türk Sosyoloji Cemiyeti'nin 1957 yılında düzenlediği kongrenin metinleri çalışmamızın bu bölümünde bize kaynak olacaklardır. Söz konusu çalışmalar, onu, şahsiyeti, faaliyetleri ve ilişkileri çerçevesinde ortaya koyarak, sosyolog Prens Sabahattin'i bize tanıtmaktadırlar.

1- İLİŞKİLERİ, FAALİYETLERİ VE FİKİRLERİ AÇISINDAN
PRENS SABAHATTİN

Prens Sabahattin'in ölümü üzerine Sosyoloji Dergisinde, anma çerçevesinde makaleleri yayınlanan Tanyol ve Tütengil'in, onun fikirlerinin yanısıra ilişkileri, faaliyetleri ve kişiliği konusunda da bilgiler verdiklerini görmekteyiz. Dolayısıyla, sosyologlarımızın Prens Sabahattin'in değerlendirmelerinde bize kaynak olacaklarını belirttiğimiz her iki makaleden yola çıkarak biz de belli başlıklar altında ele almak durumundayız.

Tanyol'un çalışmasında Prens Sabahattin ihmale uğramış, politikayla ilişkisi olmayan namuslu bir fikir adamı olarak belirlenen bilimsel kimliği ön plana çıkarken, Tütengil, onu, Tanzimatla birlikte ortaya çıkan Batılılaşma hareketinin içinde belli bir yere oturtarak ele alacaktır. Tanyol'un yanısıra Tütengil de Prens Sabahattin'in politikayla ilişkisi olmayan, iyi yetişmiş ve vatanına hizmet arzusunda bir kişi olarak bize tanıtmaktadır.

Her iki makalede de dikkat çeken nokta ise, fikirlerinin değerlendirilmesinin yanısıra, ilişkileri ve faaliyetleri ile şekillenen olumlu bir kişilik tablosunun ön plana çıkarılma çabasıdır. Bu noktadan hareketle, ele alacağımız konulardan ilki Tanyol'un önemle vurguladığı, Prens Sabahattin'in ihmal edilmiş bir kişi olduğu meselesidir.

İhmale Uğraması: Ölümü üzerine yazdığı yazıda, "Şahsiyeti gibi fikirleri de haksız bir ihmale uğrayan Prens Sabahattin, yılların ömrüne sardığı yalnızlık acılarıyla, İsviçre'de 30 Haziran 1948'de hayata gözlerini yummuş bulunuyor"(1) diyen Tanyol, Sabahattin'in hak etmediği bir yalnızlığa terk edildiğini belirtmektedir. Uzun bir ihmalin ardından, ölümüyle birlikte hadise olan Prens Sabahattin'in bu denli ihmal edilmesinin ardında yatan nedenleri sorgulayan Tanyol, onun fikirlerinin Cumhuriyet nesline tanıtılmamasının önemli bir kayıp olduğunu vurgulamaktadır. Bunların nedeni ise, sıradan düşünen kişilerin Sabahattin'in meselesini kavrayamaması, "fikirlerinin gerçekleşmesini bekleyen sabır ve feragete tahammülün zor olması ve bir şanssızlığın onu gurbet elde yaşamaya mahkum etmesidir". Diğer bir neden ise İttihat ve Terakkinin düşmanlığı ve Durkheim Sosyolojisinin, Ziya Gökalp tarafından Cemiyetin fikir organı haline getirilmesidir(2).

Tütengil ise unutulması veya başarısızlığını şu nedenlere bağlamaktadır. Dönemin mevcut idarei maslahat zihniyeti, milliyetçi akımların gelişmesi ve İttihat Terakkicilerin Sabahattin'e karşı olumsuz tavırlarının yanı sıra onun Osmanlı hanedanından olması durumunu etkileyen faktörler olmuştur(3).

(1) TANYOL,C., İctimai Monografi Hazırlıkları Prens Sabahattin, s.145.

(2) TANYOL,C., a.g.e., s.146.

(3) TÜTENGİL,C.O. Prens Sabahattin, s.216-217.

Bilimsel Kimliği: Her iki makalede de, Prens Sabahattin'in bilimsel kimliği ön plana çıkarılan ana unsurdur. Tütengil, onu Tanzimatla birlikte başlatılan Batılılaşma süreci içinde ve reform arayışları çerçevesinde ele alırken Tanyol, Sabahattin'i benimsediği Science Sociale'ci yöntem açısından değerlendirecektir.

Tütengil'e göre, "İkinci Meşrutiyet hadiselerinde fikir adamı ve aksiyon adamı olarak birinci planda yer işgal eden Prens Sabahattin ... Avrupalılaşma cereyanının önemli bir merhalesini ifade eder." Tütengil için "Tanzimat hadisesi Osmanlı İmparatorluğunda bir bünye tahavvülünü ifade etmektedir"(4). Çünkü 1839 ve 1856 fermanları ve Fransız İhtilalinin dünyaya yaydığı fikirler "hükümet memurundan, fikir adamına" geçişi sağlamıştır. "Bu sebepler kompleksi sonunda fikir adamlarının taazzuvuna şahit oluyoruz. Bu taazzuv "Yeni Osmanlılar Cemiyetinin" 1865'te gizli olarak faaliyete başlamasıdır"(5).

Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri faaliyetlerini Avrupa'da sürdürerek, "Vatanın saadet ve selametine kalemleriyle hizmet" edeceklerdir. Yeni Osmanlıların ülkeyi terketmelerinden otuz yıl sonra Prens Sabahattin'in "aynı gaye ve gönül rızası" ile Avrupa'ya gittiğini belirten Tütengil, onun "yalnız görünüş olarak değil, duyuş ve düşünüş olarak da "Avrupa'ya doğru" nun yeni bir devamı" olarak değerlendirmektedir(6).

(4) TÜTENGİL,C.O., a.g.e., s.176.

(5) TÜTENGİL,C.O., a.g.e., s.177.

(6) TÜTENGİL,C.O., a.g.e., s.178.

Prens Sabahattin'in Avrupa'ya dek geçen gençlik yıllarının fikri hazırlığı açısından önemine değinen Tütengil, onun küçük yaşlardan itibaren, Arapça, Farsça ve Fransızca dillerini çok iyi bildiğini vurgulamaktadır. Paris'teki yaşamını tamamen "etüde tahsis edilmiş bir inziva şeklinde" geçiren Sabahattin bu süreç içinde "müsbet ilimlere karşı beslediği alaka ile ... naturalist ve pozitivist cereyanlara" ilgi duyacaktır. Tütengil'e göre, onun yaşamının asıl amacını belirleyen Demolins'in kitabı Science Socialecilerle tanışmasını sağlayacak, bu ilişki şahsi dostluk ve iş beraberliğine kadar ilerleyecektir(7).

Tanyol açısından ise, Prens Sabahattin'in bilimsel kimliği, Türkiye'nin kurtuluşunu Science Sociale ekolüne göre programlaştırmasıyla ortaya çıkacaktır. Prens Sabahattin'in benimsediği yöntem, günümüz sosyolojisinde, Tanyol'a göre birinci planda yer almaktadır. Ancak, Prens Sabahattin gibi fikirlerinin de ihmale uğraması "...memleketi tanıma, Türk cemiyetinin bünyesini inceleme gibi tamamen tecrübi esaslara dayanan hayırlı araştırmaların gecikmesine sebep olmuştur"(8).

Prens Sabahattin'in her zaman Türk toplumunu düşünerek yaşadığını vurgulayan Tanyol'a göre, onun ömrünü dolduran düşünceler şunlardır:

(7) TÜTENGİL,C.O., a.g.m., s.187.

(8) TANYOL,C., a.g.m., s.152.

"Sabahattin Bey'in yolu cemiyete doğru idi. Tarih, onu ancak tecrübenin tabii bir neticesi olarak ilgilendiriyordu. Bu yol hem çetin hem gösterişsizdi. Uğruna ömür harcayacak binlerce gönüllü araştırmacı bekliyordu. Hedef, bir vatan parçası üzerinde, kendi destanının farkına varmadan, kendi gönülsüz dünyası içinde yaşayan milyonlarca insan kalabalığı idi. Bu halk nasıl yaşar, nasıl eğlenir, nasıl evlenir, ne ile geçinir, nelere ihtiyacı vardır? Ve nihayet nasıl kalkındırılabilir?"

Prens Sabahattin'in dayandığı bilimsel metod ve çalışmalarının yöneldiği toplum bütününe alarak Tanyol iki yönünü vurgulamaktadır. "Sabahattin Bey'in iki cephesi vardır. Bunlardan biri sosyolog, diğeri terbiyecidir. O, sosyoloji vasıtasıyla inceleme, terbiye vasıtasıyla da cemiyeti yeni bir hayat hamlesiyle terkibe çalışıyordu"(9).

Bütün yaşamında Türk toplumunu "kalbi muhabbetle çarparak düşünmüş" olan Sabahattin'e ailesi dolayısıyla atfedilen Prenslik, Tanyol tarafından, "fikir namusunun canlı bir örneği olan bu değerli adamın fikri asaletine bir işaret olarak" kullanılmaktadır. Çünkü o sosyolog ve terbiyeci gözüyle memleketi toptan görebilmenin ne olduğunu bize ilk gösteren kişidir". Gelecek nesiller ... fikirlerinde Türk vatanını toptan kuşatan hayırlı ilhamlar bulacaktır"(10).

(9) TANYOL,C., a.g.m., s.153.

(10) TANYOL,C., a.g.m., s.145-146.

Faaliyetleri ve Siyasal İlişkileri: Prens Sabahattin'in bilimsel kimliği etrafında yoğunlaşan değerlendirmelerde, onun imparatorluğun kurtuluşu için çalıştığının vurgulandığını görüyoruz. Bu amaçla yaptığı çalışmalar ve içinde bulunduğu ilişkilerin ele alınması ise kurtuluş kaygısıyla gerçekleştirilen faaliyetler olarak sunulurken, onun politikayla ilişkisi ve siyasal eylemleri Tanyol ve Tütengil tarafından farklı değerlendirilmiştir.

Bu çerçevede Tanyol, onu "ömrü boyunca Türk cemiyetini politikanın ve partilerin dışında düşünmüş" bir kişi olarak bize tanıtmaktadır. Sabahattin'in tüm yaşamını "geniş halk yığınlarının kalkınmasına hasrettiğini", bu bakımdan, onun politikacı sananların yanlış olduğunu belirtmektedir(11).

Buna rağmen hiç istemediği halde, politikadan kendini kurtaramayan Prens Sabahattin'in politika sahnesine atılmasının ardında yatan nedenlerden ilki, mensubu olduğu aile, diğeri ise, "sosyolojinin politikayı da ilgilendiren meselelerini kendine konu yapması zorunluluğu"dur. politikacı olarak nitelendirilmekten hoşnut olmayan Prens Sabahattin'in, herhangi bir partiye veya kişiye rakip ve düşman olmadığını ileri sürdüğünü belirten Tanyol'a göre "...o, daha pek genç yaşta iken politik meseleyi sosyal meseleden ayırmış"tır(12).

(11) TANYOL,C., a.g.m., s.146-147.

(12) TANYOL,C., a.g.m., s.146-147.

Prens Sabahattin'in eserlerini okuyanların onun asla politikacı olmadığını kavrayarak, gerçek bir sosyologla karşılanacaklarını vurgulayan Tanyol, onun politikada adından söz edilmesini ilmi hüviyetini karartan bir talihsizlik olarak değerlendirmektedir.

Tanyol'un Prens Sabahattin'i politikadan uzak bir sosyolog olarak tanıtmaya karşılık, Tütengil'den onun siyasal eylemleri olduğunu öğrenmekteyiz. Ancak, bu eylemler yine de vatanının kurtarılmasına hizmet amacı gütmektedirler. 1908 yılında, ülkeye dönüncüye kadar istibdatla mücadele yolunda çalışan Prens Sabahattin'in, siyasal alandaki amacı Osmanlı yönetimi ile mücadele olarak belirlenmektedir. Bu mücadelesini ise iki noktadan hareketle yürüten Sabahattin, yurt dışındaki muhalif gruplar arasında işbirliği tesis ederken, Türk davasını batı dünyasına tanıtmayı amaçlamaktadır(13).

Belirlenen amaçlar çerçevesinde Prens Sabahattin'in yürüttüğü çalışmalarında Paris'te toplanan Jön Türk Kongrelerini ele alan Tütengil, I.Kongre'ye başkanlık eden Sabahattin'in, muhtelif ırk ve dinlerden Osmanlı vatandaşlarını Abdülhamit'in istibdadını ortadan kaldırmak ve sınırlar dahilinde bir ıslahat girişimini gerçekleştirebilmek için işbirliğine davet ettiğini belirtir.

Kongre'den sonra yayımlanan beyannameden Tütengil'in naklettiği şu satırlar, Prens Sabahattin'in 1908 yılından ön-

(13) TÜTENGİL,C.O., a.g.m., s.189.

ceki faaliyetlerinin amacının belirlenmesi açısından önemlidir:

"Maksadımız esasen menfaatleri bir olduğu halde müteferrik ve o tefrika yüzünden telafisi gayri kabil bir felakete maruz bulunan Türk, Arap, Arnavut, Ermeni, Makedonyalı, Rum, Kürt, Musevi ilh... vatandaşlarımızın kuvvetini bir noktaya cem eylemek ve bu suretle hem bugünkü seyyiata hitam vermeğe ve hem de yarınki hükümeti adilenin temel taşlarını arayı umumiyei Osmaniyenin inzimamiyle vaz'a çalışmaktır."(14)

Sabahattin'in istibdatla mücadeleyi amaçlayan, siyasal faaliyetleri 27-29 Aralık 1907'de toplanan Osmanlı Muhalif Fırkaları Kongresi ile devam eder. Yayınlanan Beynamede, felaketlere sebebiyet veren yönetim şeklinden her ne şekilde olursa olsun kurtulmak gereği vurgulanmaktadır.

Tütengil'den aynı beynamede ihtilalin gereği üzerinde de durulduğunu öğrenmekteyiz. Bu çerçevede toplantının yapıldığı yıl ortaya çıkan Kastamonu ve Erzurum ayaklanmalarını, Sabahattin "...şükranla yadetmekte, köylü ve şehirli arasında başlayan yakınlık havasının pek ümit verici olduğunu söylemektedir"(15).

Prens Sabahattin'in siyasal çalışmalarının iki amaca yöneldiğini daha önce belirtmiştik. İstibdada yönelik çalışmalarını, kongrelerde oluşan görüşleri ışığında ortaya koyan Tütengil'in, vurguladığı diğer amacı Türk meselesini Batı dünyasına tanıtmaktır. Prens Sabahattin'in bu amaçla bir yayın

(14) TÜTENGİL,C.O., a.g.m., s.191. Mehmet Sabahattin-Ahmet Lütfullah-Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza beyanname s.15'-den nakil.

(15) TÜTENGİL,C.O., a.g.m., s.194.

faaliyetine giriştiğini belirten Tütengil, bu doğrultuda, onun Türk tarihinin geçirdiği aşamaları ve gelişme kabiliyetlerinin varolduğunu ortaya koyan yazılar yazdığını vurgulamaktadır.

Yayın faaliyeti, Prens Sabahattin'in sistemli ve devamlı bir şekilde sürdürüldüğü çalışma olmasının yanısıra, siyasal faaliyetlerini açıklamasına yardımcı da olmaktadır. Paris'te yayımlanan Terakki gazetesinde, "Prens daha sonraki kitap ve broşürlerinde rastladığımız fikirlerin ilk şekillerini" bulmamız mümkün olacaktır(16).

İzahlar: 1908 yılında II.Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra İstanbul'a dönen Prens Sabahattin, Avrupa'da geçen yıllarında yayın çevrelerinde iltifat görmüşken, ülkesinde fikirleri ve ilişkileri konusunda yoğun eleştirilerle karşılaşmış ve duyulan kuşkulara karşı kendini savunmak durumunda kalmıştır. Yayın çevresinde ortaya çıkan yoğun tartışma ortamından, onun fikirlerini ve ilişkilerini açıklamak zorunluluğuyla karşı karşıya kaldığını anlamaktayız. Fikirlerine yönelen eleştirilerin yanısıra, patrikhane, partilerle olan ilişkileri ve mebusluk meseleleri siyasal faaliyetlerine bir açıklama getirmesi açısından önem kazanacaktır.

Tütengil, İttihat Terakkici bir yazar olan Hüseyin Cahit'in "İntihabat" adlı makalesini, Prens Sabahattin'in, "fikirlerine ve şahsına karşı hücum ve tenkidin yeni bir tezahü-

(16) TÜTENGİL,C.O., a.g.m., s.193.

rü" olarak ele almaktadır. Hüseyin Cahit, Prens Sabahattin'in bir partisi olduğunu vurguladığı gibi, bu parti ile patrikhane arasında da bir anlaşma olduğundan söz etmektedir. Tütengil, Prens Sabahattin'in cevabını şu şekilde ortaya koyar(17).

"Benim gibi hiç bir sıfatı resmiyi haiz olmayan olmayı da kat'iiyen istemeyen bir adamdan (patrikhane) böyle bir vaad istemeye kalkışmak orayı tımarhane yerine koymaktır... Ortada bir Sabahattin fırkası yoktur."(18)

Aynı makalede yer alan diğer konuda mebus seçimine ilişkindir. Prens Sabahattin "Biz ne mebusluğa ne memurluğa namzet olduk. Hiçbir kuvveî beşeriyeden hiç bir muavenet talep etmedik. Devletimizden şahsımız namına isteyeyeceğimiz tek bir lütuf varsa o da gölge etme başka ihsan istememden ibarettir" şeklindeki açıklamasıyla bu konuyu da cevaplamış olmaktadır(19).

Açıkça belirtilmemekle birlikte, Sabahattin'in yurda döndükten sonra da siyasi faaliyetlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Tütengil, "gayesinin yeni nesli, kendi prensiplerine göre hayata hazırlamak olduğunu" söylemesi ve "böylelerinin (menafii şahsiyeleri namına hükümetten isteyebilecekleri yegane lütuf: Gölge etme başka ihsan istememden mada bir şey olamaz)" demesi, "(biz bir devlet adamı

(17) TÜTENGİL,C.O., a.g.m., s.202.

(18) TÜTENGİL,C.O., a.g.m., s.203.

(19) TÜTENGİL,C.O., a.g.m., s.202.

olmayacağız yalnız hakikatine iman getirdiğimiz efkarın nasırlığı, hadimliği ile iktifa edeceğiz.) Hayatını fikirlere vakfederek yaşayanların intibahat entrikaları ile nasıl olup ta uğraşabildikleri" şeklinde izahlarından alıntılara yer vermektedir(20).

Kişiliği: Doğudan batıya doğru bir geçiş şeklinde gerçekleşen toplumsal değişikliğin bir reform ihtiyacı doğurduğunu belirten ve dönemin içtimai meselesinin özünü oluşturan bu çerçevede Prens Sabahattin'in faaliyetlerini değerlendiren Tütengil'e göre, o yaşadığı dönemde bir çok güçlüklerle karşılaşmış ve gereğince ele alınıp değerlendirilmemiştir. "...Sabahattin XIX.asrın ikinci yarısında faaliyet gösterebilecek şekilde dünyaya gelmiş olsaydı muvaffakiyet payı muhakkak ki başka şekilde tecelli edecekti"(21) şeklindeki değerlendirmesi, onun başarısını engelleyen faktörlerin, gıyabında gerçekleşen bir takım olayların sonucunda ortaya çıktığını bize göstermektedir.

Oysa, Prens Sabahattin, daha önce de belirtildiği gibi, iyi yetişmiş bilimsel çalışmalara ağırlık vermiş bir kişidir. "İstibdatla esaslı bir şekilde mücadele edebilmek için Avrupa'ya kaçmaktan çekinmeyen ... davasına inanan adamın azim ve pervasızlığı"na sahip bir babanın oğludur. Avrupa'nın çeşitli kentleri arasında hareketli bir yaşam sürdüren babasının, vatanına hizmet arzusunu, ölümünden sonra, oğlu Mehmet

(20) TÜTENGİL,C.O., a.g.m., s.203.

(21) TÜTENGİL,C.O., a.g.m., s.217.

Sabahattin gerçekleştirecektir(22).

Tütengil'in bu değerlendirmelerinin yanısıra, Tanyol da benzer ele alışlarla, Prens Sabahattin'i fikirleri ve faaliyetleri doğrultusunda yüksek ahlaklı bir kişi olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Memleket gerçeklerini gören, gösteriş ve menfaat peşinde koşmayan Prens Sabahattin'in babası, mücadele yolunda "bütün ikbal ve servetini" çığneyerek çalışırken o da bu mücadelede babasıyla birlikte olmuştur. Tanyol'a göre, "...Türk tarihinin çok az yetiştirdiği insanlardan biri olarak anılmaya hak" kazanmış olan Prens Sabahattin'in şahsiyetinde, "...gelecek nesiller bir ahlak kahramanı" bulacaklardır(23).

Her iki makaleden yola çıkarak elde ettiğimiz belli başlı temaların ışığında gördüğümüz Prens Sabahattin, yaşamı boyunca Türkiye'nin kurtuluşu yolunda çalışmış, bu çalışmalarını bilimsel verilere dayanarak temellendirmiş, yaşadığı dönemde gelişen olayların gereği, arzusu hilafında politika sahnesinde yer almış gerçek bir sosyolog olarak belirlenmiştir. Siyasal faaliyetlerde bulunması bile, kurtuluş yolunda izlenmesi gereken bir yol olarak gösterilmiştir. Onun, yukarıda gördüğümüz özellikleri ve faaliyetleri, Tanyol ve Tütengil tarafından, kurtuluşu gerçekleştirme yolunda yaptığı tespit ve tahlilleri gösteren fikirlerine öncülük etmesi açısından

(22) TÜTENGİL,C.O., a.g.m., s.187.

(23) TANYOL,C., a.g.m., s.146.

dan ele alınarak değerlendirilmiştir. Tütengil'in, Osmanlı İmparatorluğunun yapısına en elverişli görüşlere sahip olarak tanıttığı Sabahattin, Tanyol'a göre ise Türkiye'nin kurtuluş imkanlarını arayan, "devrine göre çok ileri" olan "...bugün de iyi niyetli politika ve devlet adamlarına rehberlik etme şerefine" sahip bir kişidir(24).

Fikirleri: Prens Sabahattin'in ölümünden sonra yazılmış her iki makalenin yayımlandığı yılda, onun başlıca eseri olarak nitelendirilen Türkiye Nasıl Kurtarılabilir, henüz yeni harflere aktarılmamıştır. Tanyol ve Tütengil eski yazıdan yaptıkları nakillerle, onun fikirlerini tanıtmaktadırlar. Ancak her ikisi de, bir anlamda, onun fikirleriyle özdeşleşmişler, bunun sonucunda bazı alıntılarla, kendi değerlendirmeleri arasındaki ayırımı yapmak güçleşmiştir.

Tanyol, Prens Sabahattin'in kitabında "...mensup olduğu içtimai mektebin programını" verdiğini "...ve onun adesi altında Türkiye'nin kurtuluş imkanlarını" aradığını belirterek, önemini vurgular(25). Tütengil'e göre ise "Türkiye Nasıl Kurtarılabilir", "Sabahattin'i en olgun çağında aksettiren yazılar"dan oluşmaktadır(26).

"Sabahattin Bey'e göre, Türk milletinin kalkınması için indi ve gelişigüzel ıslahat programları tatbik etmeden

(24) TANYOL,C., a.g.m., s.146.

(25) TANYOL,C., a.g.m., s.154.

(26) TÜTENGİL,C.O., a.g.m., s.208.

önce "ilmi içtina" vasıtasıyla cemiyetin bünyesini incelemek lazımdır"(27). Bir toplumda gerekli olan reformu gerçekleştirebilmek için öncelikle, o toplumun sosyal yapısını tespit etmek ve diğer sosyal yapılarla aralarındaki farkı belirlemek gerekir. Sosyal yapılanma Science Sociale'e göre şu şekilde olmaktadır:

"... Science Sociale mektebine göre cemiyetler iki şekil altında düşünülebilir. Bunlardan birisi umumî hayatı hususî hayata hakim kılan "teşekkül-ü tecemmü-i": "Formation Communautaire"dir ki böyle cemiyetlerde ferdi kabiliyetler gelişmemiş, şahsiyet kötürümleşmiştir. Diğerisi ise "Teşekkül-ü infiradi": "Formation Particulariste" dediği ve şahsî teşebbüsün gelişmesi neticesi meydana gelen cemiyetlerdir ki, burada hususî hayat, umumî hayatı, devleti, hükümeti tayin eder. Buna en güzel örnek İngiltere'dir."(28)

Sabahattin Bey'e göre yönetim şekli ne olursa olsun Türk toplumunun bünyesinde ilerleme yapmak mümkün olmayacaktır. Bizdeki gibi bütüncü yapılarda yönetim şekli ne olursa aynı yapı aynı sonucu verecektir.

Toplumun kalkınması ise ancak ferdi teşebbüs kabiliyeti gelişmiş bireylerin toplamına bağlıdır. "Bu gayenin gerçekleşmesi için, bütün sosyal müesseseler, aile, mektep v.s. hepsi tek bir terbiye sistemi etrafında seferber olmalıdır.

(27) TANYOL,C., a.g.m., s.155.

(28) TANYOL,C., a.g.m., s.156.

Fertlerin teker teker müteşebbis, hayatta kendine güvenir bir vasıf kazanması topluluğun bütün müesseselerini değiştirir."(29)

Kalkınma yolunda ferdi teşebbüs kabiliyeti gelişmiş gençlerden yararlanılacaktır. İktisadi gelişme açısından ise köylüye yönelerek ziraatimizin kalkındırılmasına çalışmak gerekmektedir.

Tanyol, Prens Sabahattin'e göre Doğu-Batı toplumları arasındaki farkın toplumsal yapılarından kaynaklandığını belirtirken, doğuya karşı batı toplumlarının üstünlüğünü "şarkta cemaat hakim, garpta fert muzaffer" şeklinde belirlediğini ortaya koymaktadır(30).

Bu durumda söz konusu olan yapı değişikliğidir. Bir yapıdan diğerine geçiş gündeme geldiğinde ise Tanyol ve Tütengil, "Türkiye Nasıl Kurtarılabilir" kitabındaki bölümler çerçevesinde farklı alıntılarla konuyu işlemektedirler. Prens Sabahattin'in yapı değişikliğini gerçekleştirmek amacıyla sunduğu programın yanısıra Türk toplum yapısının, ona göre, aksayan yönlerini de ortaya koyduğunu da belirtmektedirler.

Bir yapıdan diğerine nasıl geçileceği sorusunun cevabı ise ilmi içtima yolu ile bulunacaktır. Prens Sabahattin'e göre öncelikle, toplumun sosyal yapısını tanımak gerekmektedir. Toplumsal yapıyı belirleyen ise "tezahüratı muhtelif" değil-

(29) TANYOL,C., a.g.m., s.157.

(30) TANYOL,C., a.g.m., s.163.

dir. Bilakis bunlar toplumsal yapıya göre farklı biçimde ortaya çıkmaktadırlar. Kısaca, bir toplumun yapısı, o toplumdaki sosyal hadiselerin oluşumunu belirlemektedir(31).

Alıntıları farklı olmakla birlikte, doğaldır ki, sonuçta ortaya konan tespitler ve tahliller aynıdır. Prens Sabahattin'in yönetim şeklinde ve özel hayatımızda yapılması gereken düzenlemeler konusunda ortaya çıkan görüşleri şu şekilde belirlemektedir:

Ona göre, yönetimin şekli ve buna bağlı olarak gelişen teşkilatlanmaların, özel hayatla olan bağlantısını araştırmadan yapılacak bir inceleme geçersizdir. Yönetim örgütlenmesinde hedef merkeziyetten, adem-i merkeziyete doğru bir yol olmalıdır. Adem-i merkeziyette devlet en az görevle yetinecektir.

Sorun, "hususî hayatın umûmî hayat tarafından zincire vurulmasındadır"(32). Ona göre adem-i merkeziyet bireyci toplumların, umûmî hayatını belirleyen bir olaydır. Merkeziyet ise bütüncü zihinlerde gelişebilen verimsiz bir nazariyedir. Burada Sabahattin'in yönetim şeklini, diğer toplumsal kurumlar gibi sosyal yapının belirlenmesinde bir araç olarak ele aldığını görmekteyiz.

Yerel yönetimlerin kurulması ve bu yönetimlerin umûmî hayatımızın her sahasındaki etkinliği, bu alandaki düzenleme-

(31) TÛTENGİL,C.O., a.g.m., s.210.

(32) TANYOL,C., a.g.m., s.169.

ler için gösterilen ortak çözüm yolu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özel hayatımızın düzenlenmesinde ise tek yol bütüncü yapıdan bireyci yapıya geçmektedir. Bunun gerçekleşmesi ise eğitime bağlıdır. Eğitimi ise aileler vermektedir. Öyleyse yegane çare, "infiradi aileler teşkiline muktedir kız ve erkekler yetiştirmektir". Bu oluşumda yararlanılabilecek kaynak ise Anglo-Sakson sistemidir.

İngilizlerin Public School sisteminden yararlanmak, gençleri Anglo-Sakson eğitim yapan bölgelere göndermek ve bu eğitimden geçmiş gençleri yurda döndükleri zaman toprağa yerleşebilme kolaylığını göstermekle bireyci yapıda ailelerin oluşmasını sağlayabiliriz. Bu terbiye ile yetişmiş aileler büyük zirai kalkınmalar gerçekleştirebilirler(33).

Bir kurtuluş planı olarak verilen ve alıntılarda göze çarpan aynı fikirlerin çeşitli tekrarları, Kösemihal tarafından yeni harflere aktarılmış olan kitabın önsözünde aşağıdaki şekilde formüle edilmiştir. Buradan, Sabahattin'in bütün düşüncelerinin özünü anlamamız mümkün olacaktır.

"Kendisine göre: İmparatorluğun derdi öyle İslahat, Tanzimat, Birinci Meşrutiyet, İkinci Meşrutiyet gibi üstünkörü ampirik tedbirlerle ya da İttihatçıların sandıkları gibi, Abdülhamid baskılı yönetiminin yıkılmasıyla, hemencecik düzelivercek türden değildir. Çok daha derin incelemelere, tedbirlere başvurmak, ilkin bilimin çözümleme (analyse) yöntemiyle hastalığın derin köklerini araştırmak, sonra da çaresine bakmak gerekir.

(33) TANYOL,C., a.g.m., s.172.

Preense göre, toplumsal yapımızı kemiren, toplumu-muzu uçuruma sürükleyen hastalığın nedenlerinden biri, özel hayatta göreneğe dayanan, kişiliği öldüren eğitim sistemi; biri de genel hayatta merkezciliğe dayanan yönetim sistemidir.

Gerçekten özel hayatta, aile ve devlet koltuk değnekleriyle ayakta durabilen tüketici memur tipi yetiştiriyoruz. Genel hayatta da bölge ile ilgili işleri kavrayamayan çok masrafla az iş gören, bu yüzden de memleketi baştan aşağı bir sefalet kabristanına çeviren merkezci bir sistemle yönetiliyoruz. İşte özel hayatta memur tipi yerine; kendi kendine yeten, üretici, kişisel girişkenlik (teşebbüs-ü-şahsî) eğitimi almış, ekmeğini taştan çıkararak insanlar yetiştirmedikçe; genel hayatta da merkezci yerine, il kurulları gibi bölge ile ilgili işleri yakından bilecek, az masrafla çok iş görecektir, yurdu geliştirecek merkez dışıcılığa (adem-i merkezîyet) dayanan bir yönetim kurmadıkça, Türkiyenin içinde bulunduğu çöküntüden kurtulması mümkün değildir.

Preense göre: Le Play okulunun en büyük buluşu, Demolins'in dünya toplumlarını kamucu (communautaire) ve bireyci (particulariste) diye iki zümreye ayırmasıdır. Bu sınıflamaya göre: Asya, Afrika, Güney Avrupa, Güney Amerika toplumlarıyla Türkiye birinci zümreye; İskandinavya, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri de ikinci zümreye girer. Kamucu (communautaire) toplumlarda bireyler aile, devlet gibi zümrelerin koltuğu altında yetişecek biçimde eğitilir; bireyci (particulariste) toplumlarda da bireyler kendinden başka hiç bir güce dayanmayan, kendi kendine yeten, kişisel girişkenliği gelişmiş insanlar olarak yetiştirilir. Bu iki tip üzerinde yapılan gözlemler, kamucu (communautaire) ların daima geri kaldıklarını bireyci (particulariste) lerin de daima ilerlediklerini göstermektedir.

İşte Preense göre: Türkiyenin içinde bulunduğu bunalımdan sıyrılması için bir tek çıkar yol vardır. Yapısını kökünden değiştirmek; kamucu (communautaire) yapıdan bireyci (particulariste) yapıya geçmek. Özel hayatta: tıpkı İngilizlerin "gentleman" zümresi gibi Anadolunun bakımsız topraklarını işletecek, köylüyü kalkındıracak kişisel girişkenliğe dayanan üretici aydınlar yetiştirmek; genel hayatta da: merkez dışıcılığa dayanan bir idare kurmak, il kurulları yoluyla halkı kendi kendini idareye alıştırmak."(34)

2- SABAHATTİN'İN DEVAMCILARI VE LE PLAY SOSYOLOJİSİNİN 100. YILI

Bir önceki bölümde ele aldığımız makalelerde Prens Sabahattin'in, faaliyetleri çerçevesinde, imparatorluğun sorunlarına çözüm gösteren fikirlerinin ön plana çıkarılarak, onun gerçek bir sosyolog olarak tanıtıldığını gördük. Bu yaklaşımın sonucunda, onun, görüşlerini temel alarak, gösterdiği yolda çalışmalar yapan kişilerin ve çeşitli cemiyetlerin faaliyetlerini ve değerlendirmelerini, bu bölümde ortaya koymaya çalışacağız.

Tütengil ve Tanyol'un çalışmalarından elde edeceğimiz Prens Sabahattin'in ölümünden önce ve sonra çalışmalar yapan kişilerin onun hakkındaki değerlendirmelerini, Türk Sosyoloji Cemiyetinin, Le Play Sosyolojisinin 100. yılını anma programı çerçevesinde düzenlediği toplantıda ortaya çıkan görüşlerden elde etmemiz mümkün olacaktır.

Prens Sabahattin'in ölümüne dek geçen süre içerisinde, onun devamcısı olarak çalışmalar yapan birkaç kişinin adından söz edilebilecekken, ölümünden sonra, sosyologlar arasında bir ekolleşme yaratan Prens Sabahattin ve dolayısıyla onun görüşlerini temellendiren Le Play, sosyoloji ağırlıklı çalışmalarda ön plana çıkacaklardır. Böylelikle Sabahattin Ekolünün yerleşip yaygınlaştırıldığı anlaşılmaktadır.

Bu çerçevede Prens Sabahattin'in fikirleri, ölümüne dek geçen süre içerisinde ilk kez Mehmet Ali Şevki Bey'in ça-

lişmalarında uygulama alanı bulacaktır. Mehmet Ali şevki Bey 1918-19 yılları arasında faaliyet gösteren Mesleki İçtimai Cemiyetini kurmuş ve aynı adla bir dergi de çıkarmıştır. Ekolün yöntemine bağlı olarak ilk monografi örneklerini de Mehmet Ali şevki Bey'in verdiğini öğrenmekteyiz. Prens Sabahattin mektebinin en büyük temsilcisi olarak, Tütengil, onun adından söz etmektedir.

Tütengil, Sabahattin'den sonra Le Play mektebinin çeşitli mecmualar tarafından benimsendiğini, bunlardan "Say ve Tetebbü" mecmuasının A.Sanih ve M.Rüştü tarafından yapılan telif ve tercümelemler yoluyla okullar konusuna değindiğini belirtmekte. Bir diğer mecmua "Müşahede" de ise Sabahattin Mektebinin Faik şemseddin'in kalemiyle devam ettiğini ve anket çalışmalarına yer verildiğini yine Tütengil'den öğreniyoruz(1).

Prens Sabahattin taraftarı bir diğer kişi, Nafi Atıf Kansu, meşrutiyet yıllarında Edirne'de, daha sonraları ise İstanbul'a çıkan Muallim Mecmuasında, bu doğrultuda yazılar yazmıştır(2).

Rağıp Nureddin ve Nezahat Ege çifti de yine Sabahattinci görüşler doğrultusunda yayın yapmış kişiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

(1) TÜTENGİL,C.O., Prens Sabahattin (1889-1948), s.217.

(2) TANYOL,C., İçtimai Monografi Hazırlıkları Prens Sabahattin, s.173.

Köye Doğru mecmuası sahibi ve bir dönemin köycülük şube müdürü Selahattin Demirkan'da, köylerde yaptığı monografik araştırmalarla, ekolün yöntemleriyle çalışmalar yapmış olan bir kişi olarak tanıtılmaktadır(3).Selahattin Demirkan, Tecrübi Sosyolojiye Giriş adlı bir kitabı da 1958 yılında yayınlanmıştır.

Ayrıca 1918-1936 yılları arasında faaliyet gösteren Muallimler Birliğinde görev yapmış, birçok bilim adamının da bu çerçevede yürüttükleri çalışmalarında Sabahattin'in görüşlerini desteklediği de bilinmektedir.

Onun ölümünün ardından, 2 Aralık 1949 tarihinde kurulmuş olan Türk Sosyoloji Cemiyeti, Muallimler Birliği binasında çalışmalarına başlamıştır. Nezahat-Nurettin Ege, N.Şazi Kösemihal, Cahit Tanyol, Z.F.Fındıkoğlu, H.Ziya Ülken, cemiyetin kurucu üyeleri arasında yer alırlar(4). Adıgeçen kişilerin, Prens Sabahattin'in etkisiyle gündeme gelen La Play ekolü, Tecrübi Sosyoloji ve Köy Sosyolojisi alanlarında çalışmalar yaptıklarını biliyoruz.

Türk Sosyoloji Cemiyeti faaliyetlerinin bir uzantısı olarak "Sosyoloji Dünyası" adında bir dergi çıkarmış ve bu dergide, Tecrübi Sosyoloji, Köy Sosyolojisi, Eğitim ve Sosyoloji konularında çalışmalara ve makalelere yer verilmiştir. Bu cemiyetin, Le Play Sosyolojisinin 100. yılını anma münase-

(3) TANYOL,C., a.g.m., s.174.

(4) Türk Sosyoloji Cemiyeti Nizamnamesi, İstanbul, 1950.

betiyle düzenlediği toplantıda, ekolün tanıtımına, dünyada ve Türkiye'deki etkilerini belirleyen tebliğler yer almış, ayrıca ekolün Türkiye'de tanınmasını sağlayan kişi olarak Prens Sabahattin hakkında da görüşlere yer verilmiştir. Bu çerçevede, Tahsin Demiray, N.Şazi Kösemihal ve Hilmi Ziya Ülken'in sundukları tebliğlerde ortaya çıkan tablo, Prens Sabahattin'in sosyolog kimliğini ön plana çıkaran ve Le Play ile onun arasında faaliyetleri ve şahsiyeti açısından bütünlük kurar bir görüntüdedir.

Demiray, Kösemihal ve Ülken Le Play ve ekolünün yanı sıra dünyada ve Türkiye'de tesirlerini ele alan tebliğler sunmuşlar, özellikle Demiray, Prens Sabahattin ve devamcılarının çalışmalarına ağırlık vermiştir.

Le Play. 11 Nisan 1806 tarihinde, Normandiya eyaletinde doğan Le Play, zorlu bir eğitim dönemini başarıyla tamamlayarak mühendis olmuş ve sosyal konulara olan eğilimi gençlik dönemleriyle birlikte ortaya çıkmıştır.

Demiray, onun 1830-1855 yılları arasında yoğun bir araştırma dönemi geçirdiğini, çeşitli ülkelerde, "en basit aileden en büyük devlete kadar bütün insan topluluklarını inceleme ile" uğraştığını vurgulamaktadır(5).

Le Play'nin ekonomist ve mühendis olarak iki amaçla yola çıkarak, "durmadan işçi ailelerinin hayat şartlarını, her tarafta tespit" ettiğini, ve "...iş mefhumunu da en geniş

(5) DEMİRAY, Tahsin, "Modern Cemiyet İlmi'nin Kurucusu Le Play'nin Hayatı", s.4.

manasında kullanarak bütün çalışan insanların ailelerini tetkik sahası içine aldığını" belirtir(6).

Le Play'nin "cemiyet ilminde önceden kararlı fikirlerle iş görülmez; bilakis hadiseden fikre varmak doğrudur" şeklindeki saptamasını nakleden Demiray, onun bu tespiti yapan ilk kişi olduğunu vurgular.

1856 yılında mühendislikten, toplumbilimine geçen Le Play'yi "...bütün ilim muhiti, tarih ve sosyoloji bilginleri onu üstat olarak kabul ediyor ve biliyorlardı" diyen Demiray'a göre, onun beş dil biliyor olması "Avrupa İşçileri" adındaki eserini meydana getirmesindeki en önemli faktördü(7).

Le Play, ona göre, "halkların esas ihtiyaçlarını tatmin etmek için çalışan bir sanat" olan siyasete hiç bulaşmamıştı. Parti çekişmelerinden daima uzak kaldığını ve partizanlıktan kaçındığını belirten Demiray, onun bilim yolunda çalışma arzusunu ön plana çıkarmaktadır.

Fransa'nın yapısındaki bozukluğu, ülkenin içinde bulunduğu felaketi gören tek kişi olan Le Play'e göre, çöküşe sebep bürokrasiydi, reformculuktan kaçınan idareciler bu tür felaketlere sebep olmaktadırlar ve kendilerini devlet adamı sananların cahilliği tüm bunlara sebeptir(8).

(6) DEMİRAY,T., a.g.m., s.5.

(7) DEMİRAY,T., a.g.e., s.6.

(8) DEMİRAY,T., a.g.e., s.7.

Demiray'ın makalesinde Le Play'nin fikirlerinden çok, onun güçlü bir kişilik yapısına ve Fransa'nın sorunlarını çözebilmek için getirdiği çözümlerin isabetine değindiği göze çarpmaktadır. Bir kahraman olabilecek Le Play'in kişiliği, Prens Sabahattin'in sosyologlarımızca belirlenen kişilik çerçevesiyle benzerlik göstermektedir.

Le Play sosyolojisinin ve sosyolojinin doğuşu problemindeki yerini anlamamız ise Kösemihal'in makalesinin incelenmesiyle mümkün olacaktır.

Kösemihal, sosyolojinin doğuşu meselesinde kurucular arasında andığı Le Play'yi ve devamcılarıyla ekolünü geniş bir biçimde inceleyerek bize tanıtır. Le Play, sosyolojinin doğuşu açısından ele alınarak tanıtıldığında yerini bulacaktır.

"Sosyoloji ya da "Cemiyet İlmî" (Science Sociale) bütün dünya için yeni bir bilim sayılır. 1789 devriminden sonra buhranlar içinde kıvranan, bir türlü muvazenesini bulamayan Fransa'da ... devrim sıkıntıları arasında doğmuştur."(9)

Kösemihal, sosyolojinin kurucuları olan Auguste Comte ve Le Play'nin, Fransa'nın ancak bilim yoluyla düzelebileceği noktasında birleştiklerini belirtir. Sosyolojiyi fizik örneğine kuran Comte'a karşılık, Le Play jeoloji örneğine göre kurmuştur. Bu görüş farkı da, doğal olarak yöntem farkı doğu-

(9) Kösemihal, N. Sazi, "Fransa'da Sosyolojinin Doğuşu ve Le Play Okulu", s.7.

racaktır. Comte, genelleştirici Le Play ise özelleştirici bir metod kullanmıştır(10).

Madencilik konusunda araştırmalar yapmak üzere hükümet tarafından görevlendirilmiş olan Le Play, yerinde yaptığı gözlemlerle Avrupa İşçileri üzerine monografiler yapmıştı. Bu araştırmalarında, özellikle işçi ailelerine önem veren Le Play'e göre, dar gelirli olan ailelerin çevrelerine olan bağlılıkları daha fazladır(10).

Kösemihal, Le Play'nin işçi ailelerini monografik incelemelerini temel olarak aldığını, böylelikle ailelerin ortaya çıkan gelir gider cetvellerinin onlar hakkında tam bilgi vereceğini sandığını vurgulamakta. Ancak, Avrupa İşçileri adlı eserin birinci basımındaki monografiler bütçeye dayanırken ikinci basımda monografiler için kabul edilen kadro şöyledir: a) İlkel gözlemler, b) Bütçe, c) Sosyal yapının unsurları.

Kösemihal, yalnızca tarihi değeri olduğunu söylediği bu analizin, son bölümünün monografilerin özelliklerine göre değiştiğini belirtir. Aynı eserde, Le Play aile monografilerine dayanarak bir aile sınıflaması ve bir sistem de kurmuştur. Le Play'e göre aileler -Patriarkal-Kök-Kararsız Aile olarak üçe ayrılmaktadır.

"Le Play bir ıslahatçı olduğu için herşeyden önce sosyal sükûnu aramaktadır... Le Play pragmatik düşüncesinin sonucu olarak patriarkal aile ile kök aileyi göklere çıkarmış,

(10) KÖSEMİHAL,Ş., a.g.m., s.10.

kararsız aileyi de yerin dibine geçirmiş, bütün günahlar adeta ona yüklemiştir"(11).

Kösemihal, Le Play'nin toplumların barışı sabitliği refahı, kısaca mutluluğu için uyulması gereken kurallar olarak şu iki noktayı vurguladığını ortaya koyar.

- a) Allaha ve baba otoritesine bağlılık
- b) Malın parçalanmadan nesillere intikali

Ekolün Le Play'den sonra en önemli temsilcisi Henri de Tourville'dir. Ancak, De Tourville bir gözlemci ve anketçi değildir. Le Play'nin monografilerini incelemiş "nomenclature" diye adlandırdığı bir analiz cetveli düzenlemiştir. Nomenclature'de sosyal birim yine ailedir. Kösemihal'e göre "Ailenin kendisi ve onu saran çevre bu cetvel de o kadar sistemli ve tam bir şekilde ele alınmıştır ki, yirmibeş kısımdan ibaret olan bu cetvele göre herhangi bir aile tipini inceleyen bir kimse o ailenin bağlı bulunduğu toplumun organizasyonunu, şartlarını, diğer unsur ve amillerini kolaylıkla kavrayabilir"(12).

Henri De Tourville nomenclature'den başka, "Le Play'nin aile sınıflaması üzerinde bazı düzeltmeler ve ilaveler yaparak onu daha mükemmel şekle sokmuş, Le Play'nin kök ailesini ikiye ayırarak, Orta Avrupa'da bulunan birinci tipe - yarı patriarkal, Kuzey Avrupa'da yaşayan ikinci tipe - parti-

(11) KÖSEMİHAL, N.Ş., a.g.m., s.12.

(12) KÖSEMİHAL, N.Ş., a.g.m., s.12.

culariste - adını vererek sınıflandırmıştır.

De Tourville'in, Le Play'nin, "gelenekçi statükocu" teorisini değiştirip, yerine şahsi teşebbüs ve merkezçiliğe dayalı particularisme'i önerdiğini belirten Kösemihal, zamanla de Tourville ve yandaşlarının, "olguların gözlemleriyle" uğraşmayarak ... "münferit olmayan, ferdi fiilleri aşan her şeye ... cemaatçi" diyecek kadar işi ilerlettiklerini vurgular(13).

Edmond Demolins'de, de Tourville gibi ekolün devamcısıdır ve o da de Tourville gibi anketçi değildir. Ekolün fikirlerinin geniş kitlelere yayılmasında önemli hizmetlerde bulunmuş olan Demolins, Ecole des Roches'u kurmuştur. De Tourville'in aile sınıflamasını kabullenerek, bu sınıflamayı daha net bir hale sokmuştur.

Demolins'in ekole getirdiği yenilik toplumlara sınıflama girişimidir. Toplumlar, a) Cemaatçi (Communautaire), b) İnfiratçı (Particulariste) olmak üzere ikiye ayıran Demolins, cemaatçi toplumlara tekrar (sabit ve sarsılmış) ikiye, infiratçı toplumlara ise (taslak, sarsılmış ve gelişmemiş) üçe ayırmaktadır(14).

Le Play ekolü mensuplarının görüşlerini ana hatlarıyla verdikten sonra, ekolün çalışmalarını ele alarak değerlendiren Kösemihal'e göre

(13) KÖHEMİHAL, N.Ş., a.g.m., s.14-15.

(14) KÖHEMİHAL, N.S., a.g.m., s.15-16.

"Le Play'nin yüzyıl önce ileri sürdüğü aile sınıflamasıyla sosyal sistemi, sayıları gittikçe artan monografilere paralel olarak zamanla birçok değişmelere düzeltmelere uğrayarak gittikçe daha az kusurlu ve bilim bakımından daha sağlam bir şekil almıştır(15).

Ekolün çalışmalarını dört ana başlıkta kritik eden Kösemihal, Le Play'nin en güçlü yönü olarak metodunu göstermektedir. Bütüncü ve topyeküncü görüş, ekolün güncelliğini yitirmeyen diğer yönü olarak vurgulanmaktadır. "Le Play ve taraflılları coğrafya amilini çok önemli saymakla beraber belirli bir sosyal kadro içindeki diğer amillerin karşılıklı etkilerini hiç bir zaman inkar etmiş ve dikkatten uzak tutmuş değildir"(16).

Ancak Kösemihal'e göre Le Play'nin monografilerini sınıflamaya bağlayan sentetik unsur zayıftır ve sosyal sistemi geçerliliğini yitirmiştir.

"Sosyolojinin bugün temel prensiplerinden biri olan bütüncü ve topyeküncü görüşü daha o zamandan benimsemiş, monografik anketlerin ilerlemesine paralel olarak bilimsel değeri gittikçe artan aile sınıflamaları ve sosyal sistemler ortaya atmış; nihayet türlü vasıtalara başvurarak şahsi teşebbüs, ademi merkezîyet ve hürlük fikrini pratik hayata sokmağa çalışmıştır" şeklinde Le Play ekolünün çalışmalarını özetleyen Kösemihal, bu ekolün bizde XX.yy. başlarında Saba-

(15) KÖSEMİHAL,N.Ş., a.g.m., s.16.

(16) KÖSEMİHAL,N.Ş., a.g.m., s.17.

hattin tarafından temsil edildiğini belirtir. Ancak "Prens sosyolojik fikirleri ilk yayıldığı sırada -politik tartışmalar hariç- bilim çevremizde hiç bir tesir uyandırmadığı halde, günümüze doğru yaklaşıldıkça etkisini gittikçe arttırmış, son onbeş yirmi yıldan beri de Üniversitelerimizin Sosyoloji kürsülerinde büyük ölçüde yer almıştır"(17).

Ekolün, dünyadaki tesirleri konusunda ise Ülken'in yazısından bilgi edinmemiz söz konusu olacaktır. Science Sociale'in Fransa dışındaki ülkelerde gelişme imkanı bulduğunu belirten Ülken, "Fransa'daki müfrit rationaliste ilim anlayışı"nı ekolün dışlanmasına neden olarak göstermektedir(18).

Avrupa'da ve Amerika'da ekolün açtığı yoldan yürüyen bir çok araştırmacı ve kuruluş varken, Yakın Doğu bundan haberdar değildir. Türkiye ise bu alanda bir istisnadır. Prens Sabahattin'den sonra, 1957 yıllarında tekrar tecrübi sosyolojinin gündeme geldiğini vurgulayan Ülken, aydınlarımızın ve üniversite çevrelerinin bu akıma ilgi duyduğunu belirtir. Ülken'in, ekolün etkileri konusundaki tespitleri, ekolün taraftarlarının her zaman ve zeminde aynı önerilerle ortaya çıktığının bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. "1950 Zagreb Sosyoloji Konferansında Amerikalı üye Handlin biz Şarklılara şahsi teşebbüs tavsiye ederken Sabahattin Bey'in söylediklerinden bir harf ayrılmış değildir"(19).

(17) KÖSEMİHAL, N.Ş., a.g.m., s.18.

(18) ÜLKEN, Hilmi, Ziya "Dünyada Science Sociale", s.19.

(19) ÜLKEN, H.Z., a.g.m., s.20.

Science Sociale'in Türkiye'ye girmesinin ve dolayısıyla süregelen etkinin düşün alanındaki yansımalarını, Demiray, Prens Sabahattin'den başlayan bir hikaye olarak ortaya koymaktadır.

"Kendi içine kapalı ve karanlığa gömülü, uyuşuk alemimiz" olarak Osmanlı bilim çevresini tanımlayan Demiray'a göre aydınlanma Sabahattin tarafından gerçekleştirilecektir.

"Sağlam bilgilerle beslenmiş derin ve parlak zekaya sahip olan bu genç inkılapçının dağınık mücadeleçilere ve perakende faaliyetlere bir topluluk ve istikamet vermeğe başlaması, dışarıda olduğu kadar, Türkiye içinde de büyük bir ümit yarattı"(20).

Sabahattin'in kardeşiyle birlikte yayınladığı beyanname ile yurtdışındaki muhalif grupları birliğe davet ettiğini, dolayısıyla toplanan kongrenin siyasi tarihimiz açısından öneminin yanısıra fikir hayatımız içinde önemli olduğunu belirten Demiray,

"Avrupa'da bir ihtilal fikri ile dolaşıp duranları, Sabahattin Bey'in yıkmak için birleşmek yerine, yapmak için birleşmek fikrini "uyandırma amacını taşıdığını vurgular. Ancak Demiray'ın da belirttiği gibi 1902 kongresi başarısızlıkla sona ermiş ve gruplar ayrılığa düşmüşlerdi. Sabahattin

(20) DEMİRAY, Tahsin, "Science Sociale'in Türkiye'ye gelişi Bizdeki Tesirleri", s.22.

Bey, kongreden sonra geçen dönemde ise "fikir sahasında daha derinleşmek lüzumunu duymuş ve Science Sociale'de her gün biraz daha ileri gitmeğe başlamıştı"(21).

Demiray'a göre, Science Sociale'in Türkiye'ye girişi, Sabahattin'in "nurlu şahsiyeti" vasıtasıyla gerçekleşebilmiştir. Onun gibi "kapalı muhitte yetişmiş bir gencin ... ilim bakımından en ziyade tatminkâr olanını seçebilmiş olması" yine "onun dehası ile izah" edilebilecektir(22).

Science Sociale'in Türkiye'ye girişini gerçekleştiren Prens Sabahattin, daha sonra bir cemiyet kuracak ve aynı görüşü benimseyen gençlerle birlikte çalışmalara başlayacaktır. "Osmanlı İmparatorluğunun zaaf sebeplerini daha iyi görebilmek için İngiliz İmparatorluğunun kuvvetlilik sebeplerini araştırma lüzumunu" hisseden Science Socialciler İngiltere üzerine yaptıkları araştırmalarını, onun maddi ve manevi desteği ile gerçekleştirdiklerini de vurgulamakta(23). Yurtdışındaki faaliyetleri sırasında, Sabahattin'in ekol mensuplarıyla şahsi dostluklar geliştirdiğini biliyoruz.

Sabahattin'in çıkardığı Terakki gazetesi ise Demiray tarafından, Osmanlı ülkelerinde ciddi yayın hayatını başlatan olay olarak gösterilmektedir.

"Science Sociale'i benimseyenlerin hemen hepsi ya aslen maarifçidir, hocadır veya sonradan pedagojiyi hocalığı,

(21) DEMİRAY, T., a.g.m., s.22-23.

(22) DEMİRAY, T., a.g.m., s.23.

(23) DEMİRAY, T., a.g.m., s.23.

terbiyeciliği tercih etmişlerdir, diyen Demiray eğitimcilerin, yanısıra Muallimler birliğinin onu desteklediğini, onun yolunda faaliyetler gösterdiklerini de belirtmektedir(24).

1908 yılında Meşrutiyetin ilanı ile yurda dönen Sabahattin ilgiyle karşılanmıştı. Türkiye'ye "yeni gelenin sözleri diğerlerinininkine benzemiyordu". Demiray, onun yurda gelişinden sonra İ.T. merkezinde bir odada çalışmalar yaptığını ve bu doğrultuda bir program geliştirdiğini belirtir. Ancak, program uygulamak amacıyla yaptırılmamıştı ve sonuçta hasıraltı edildi. Demiray'a göre "İttihatçılar programı hasıraltı etmekle .. kendilerine gösterilen doğru yolu tutmamakla devlet ve milleti de harabiye sürüklemiş"lerdi(25).

Sabahattin'in görüşleri siyasal platformda ise Ahrar Fırkası ile uygulama alanı bulmuştur. Ancak 31 Mart Vakası ile bu partinin de diğerleri gibi yok olduğunu belirten Demiray, Mahir Sait, Celaleddin Arif, Ahmet Fazlı ve Nuriddin Ferruh Beylerin, bir doktrin partisi olan Ahrar Fırkasını kurduklarından söz etmektedir.

Aynı dönemlerde, Prens Sabahattin'in "muarızları onu yıpratmak ve kötölemek için her çareye başvururlar". Ancak o, "...politikanın kaypak sahası dışında duran selim akıllı münevver gençlerle işbirliği yapmayı en hayırlı yol olarak seçti"ğini vurgulayan Demiray, bu gençler arasında Mehmet Ali Şevki, Nezahat Nureddin Ege'nin çalışmalarından örnekler ve-

(24) DEMİRAY,T., a.g.m., s.24.

(25) DEMİRAY,T., a.g.m., s.25.

rerek, ekolün Türkiye'deki gelişimine değinmektedir(26).

Bu çerçevede, Muallimler Birliği'nin çalışmalarına değinen Demiray, kendisinin de üyeleri arasında bulunduğu dernekte Mehmet Ali Şevki ve Hilmi Ziya'nın da faaliyet gösterdiklerinden söz etmektedir. Demiray'a göre bu kuruluş, Science Sociale'in uygulanabildiği bilimsel nitelikli tek merkezdir(27).

"Muallimler Birliği kapanıncaya kadar fikriyatımızda gittikçe artan bir gayret ve Le Play ekolünün tesirleri görülmüştür. Fakat Birlik kapandıktan ve Mülkiye Mektebi Ankara'ya kaldırıldıktan sonra bu hareketin hayli daraldığı görülür". Mehmet Ali Şevki Bey'in şahsi çabalarıyla Science Sociale İstanbul Üniversitesine resmen girmiştir. "O tarihe kadar Türkiye'de (Resmi Sosyoloji) olan Ziya Gökalp sosyolojisi sarayına, küçük kapılardan birinden M.Ali Şevki Bey'in bir tevazu timsali olan nurlu şahsiyetinde temsilen Le Play, girip seminerlerde yer almıştır."(28)

Demiray, Science Sociale'in, bilimsel gelişmelerin yanısıra, iki dönemde, iki siyasal kuruluşa dayanak olduğunu da belirtmeden geçemez. "Bunlardan ilkinin Ahrar Partisi olarak meşrutiyette görüyoruz. Diğerini ise 19 Mayıs 1952'de sahaya çıkmıştır(29).

(26) s.28-30.

(27) DEMİRAY, T., a.g.m., s.31.

(28) DEMİRAY, T., a.g.m., s.32.

(29) DEMİRAY, T., a.g.m., s.33.

Science Sociale'in Türkiye'ye Prens Sabahattin'den sonra girişiyle başlayan ve devam eden gelişme çizgisini sunan Demiray, kendisinin bu yolda çalıştığını vurgulayacak, yeni nesillere Türkiye'nin kurtarılması ve yükseltilmesi yolunda önerdiği yol ise yine Science Sociale olacaktır.

II. BÖLÜM

TARİHİ GERÇEKLER ÖNÜNDE PRENS SABAHATTİN

Prens Sabahattin'in ölümü ile birlikte ortaya çıkan Sabahattin çığırtısı, onun sosyoloji gündeminde baş yeri almasına neden olmuştu. Daha önce vurguladığımız bu durum karşısında sosyoloji mensuplarının, anma münasebetiyle düzenledikleri toplantılarda Sabahattin'i çeşitli yönleri ile ele alarak değerlendiklerini gördük. Bu bağlamda, onun sosyolojisinin, kişiliğinin, ilişkilerinin ve faaliyetlerinin ortaya konmasıyla sosyologların çizdiği bir Prens Sabahattin panoraması elde etmiş olduk.

Bir önceki bölümde yaptığımız çalışma sonucunda, sosyologlarımızın ve Prens Sabahattin'in Mesleki İçtimai okulunun devamcılarının, onun bilimsel kimliğini ön plana çıkararak, düşün alanlarındaki çalışmalarına önem verdiklerini gözledik. Onlara göre Prens Sabahattin, gereğince değerlendirilmemiş, istemediği halde politik kavgalara sokulmuş, ihmale uğramış bir bilim adamıydı. Science Sociale'in Türkiye'de tanıtılmasında ve bu doğrultuda geliştirdiği düşünceleri ile ülkesini kurtarmaktan başka bir amacı olmayan "nurlu bir şahsiyetti". O, vatanının kurtuluşu yolunda, ülkesini bile terketmekten çekinmemiş, "hasta adamı" kurtarmak için çözümler aramakla ömrünü geçirmiştir. Bunlar, kısaca sosyologlarımızın, belirttiğimiz çerçevede Prens Sabahattin'i değerlendirmişleridir.

Çalışmamızda, sosyologlarımız tarafından bize tanıtılan Prens Sabahattin'in, tarihsel gelişim içerisindeki yerinin nasıl belirleneceğini görmeyi amaçlamıştık. Bu noktadan

hareketle, bir siyasi tarihçimizin Prens Sabahattin'i son dönem tarihimizin içindeki rolü açısından değerlendirmesine yer vereceğimizi vurgulamıştık. Çalışmamızın bu bölümü SİNA AKŞİN'in araştırmalarından yola çıkarak, farklı bir disiplin gözüyle Prens Sabahattin'in değerlendirilmesine ayrılmıştır. Doğaldır ki, bu ölüme, bir önceki bölümle bütünlük kurabilmesi açısından, yine onun, kişiliği ilişkileri ve faaliyetlerini ortaya koyacak alt başlıklarda incelenecektir.

Akşin, tarihimizin yakın dönemi olarak kabul edilen, ondokuzuncu yüzyıl sonları ile içinde bulunduğumuz yüzyılın başlarında, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerini kapsayan siyasi olayları belgelere dayanarak incelemiştir. Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, 31 Mart Olayı, Milli Mücadele ve İstanbul Hükümetleri adlı eserlerinde, söz konusu dönemin olaylarına katılımı oranında ve bunları etkilemesi açısından Prens Sabahattin'den söz eden Akşin, siyasi tarihimizin akışı içinde Sabahattin'in yadsınamaz rolünü ortaya koyarak onun siyasi alandaki çalışmalarını gözler önüne sermektedir.

Bu bakımdan, yukarıda sözünü ettiğimiz temalar, 1902 Jön Türk Kongresi, 1908 II.Kongre ve 31 Mart olayı çerçevesinde tarihsel bir akış içinde yer alacaklardır.

1- 1899-1908 İLİŞKİ VE FAALİYETLERİ

Prens Sabahattin'in aktif bir biçimde siyasal yaşama katılımı, babasıyla Avrupa'ya kaçmasıyla birlikte başlar. Bu kaçışla birlikte Sabahattin'in yurtdışındaki muhalif grupları örgütlemek amacıyla maddi ve manevi desteğiyle bir kongre düzenlemesine giriştiğini öğreniyoruz. Cemiyet programının ortaya konmasıyla ise Sabahattin'in fikirlerini ve bu doğrultuda gerçekleştirdiği eylemlerini görmemiz mümkün olmakta. Akşin'in, Sabahattin'i 1908 yılına kadar gelişen olaylar içindeki ele alışlarıyla, bu tablonun ardındaki görüntüyü elde etmeye çalışalım.

İlişkileri: Prens Sabahattin'in babası, Damat Mahmut Paşa'nın, Abdülhamit yönetimindeki çalışmalarına değinen Akşin, Bağdat Demiroylu imtiyazı meselesinde karşı sermaye gruplarından taraf olmalarıyla aralarındaki ilişkinin koştugunu belirtir. Damat Mahmut Paşa'nın İngiliz sermaye grubundan yana olması, ancak imtiyazın Almanlar tarafından alınması, Paşa'yı öfkelenmiştir ve Jön Türk olmaya karar veren Damat Mahmut, iki oğlu Sabahattin ve Lütfullah'ı alarak Fransa'ya kaçmıştı. bu kaçışı İngiliz sermaye grubunun temsilcisi Maymon'un sağlaması ve pasaportları Lord Salisbury'nin imzalaması, Akşin'e göre anlamlıydı. Çünkü ona göre "...hiçbir çıkar beklemeden yabancı sermaye gruplarına aracılık etmek, özellikle o zamanda görülmemiş olmasa bile, herhalde ender görülebilecek bir durumdu"(1).

(1) AKŞİN,Sina, Jön Türkler ve İttihat Terakki, s.42.

Anlaşılacağı üzere, Akşin, Sabahattin'in daha Avrupa'ya kaçmadan önce babası dolayısıyla İngilizlerle ilişkilerinin olduğunu vurgulamaktadır(*). Avrupa'ya vardıkları andan itibaren bu ilişki devam edecektir ve Paşa'yla oğulları, özellikle Sabahattin Abdülhamit yönetimine karşı bu ilişkilerini kullanacaktır.

Paşa ve oğullarının kaçıışı Abdülhamit'i fazlasıyla telaşlandırır. Paşa'nın dönmesi için çeşitli yollarla baskı yapılmaktadır. Önceleri dönmekte direnen Paşa'nın daha sonra, dönme pazarlıklarına giriştiğini(**) belirten Akşin, bu pazarlığın ardında özlem ve para sorunlarının yatabileceğine değinmekte. Maddi sorunların çözümü ise yine çeşitli ilişkilerin sonucunda çözümlenir gibi olur.

Öncelikle, Paris'te sermaye çevrelerinin oluşturduğu bir sendikanın Paşa'ya her ay 1000 lira ödenmek üzere 10.000 lira verdiğini öğreniyoruz. Daha sonra ise bir altın imtiyazı peşinde olan Hidiv'in, geri döneceği umuduyla Paşa'ya 100 lira aylık bağladığını görmekteyiz. Ancak dönmeyi reddeden Paşa, sonuçta bu gelirden yoksun kalmış ve Osmanlı Bankası'nda bir hesap yanlışı şeklinde gelen 1000 lira ile Mısır'dan ayrılabilmiştir.

(*) Ege, Mr.Maymon'un öncelikle, piyano hocaları! aracılığıyla Prenslerle görüştüğünü belirtiyor (s.21).

(**) Kuran, Paşayı mücadelelerden vazgeçirmeğe ve dönmeye araçların imkan bulamadığını belirtmekte. İnkilap Tarihimiz ve Jön Türkler (s.91).

Abdülhamit'in, Paşa'nın geri dönmesi için yoğun çabaları devam etmektedir. Önceleri, borçlarının ödenmesi gibi şartlar ileri süren Paşa'nın, kaçıştan bir yıl sonra kendisine ilişilmeyeceği konusunda yabancı kefaleti sağlandığı takdirde, -ki Akşin'e göre bu yabancı kefalet İngiliz kefaletidir- geri dönmeye razı görünmektedir(2).

Damat Mahmut'un, ilişkileri bu kez onun bu arzusunu engelleyici bir tutum almıştır. İngilizler Paşa'nın dönmesini istemiyorlardı. İngilizlerin yanısıra, Jön Türkler ve oğulları da bu dönüşe karşı çıkıyorlardı. Akşin, İngiliz'lerin Paşa'nın döneceği haberi üzerine, bunu önlemek amacıyla Paris'e Sir Smith Bartlett adında birini gönderdiklerinden söz etmekte.

Prens Sabahattin, Avrupa'daki faaliyetlerinin başlangıç noktası olan babasıyla kaçıışıyla birlikte, İngilizlerle ilişkisinin de gündeme geldiğini anlamaktayız. Akşin bize aktettiği bu görüntünün ardından, onu; bu dönemdeki faaliyetleri ile birlikte siyasal ve toplumsal fikirlerini değerlendirecektir.

Prens Sabahattin 1899-1908 yılları arasında Avrupa'da geçen yaşamı sırasında Jön Türk Kongresinin toplanmasına öncülük ederek, Abdülhamit yönetimine karşı mücadelesine başlamıştı. Kongre Akşin'in belirttiğine göre Sabahattin'in seçtiği delegelerin toplanmasıyla gerçekleşmişti. Buna rağmen

(2) AKŞİN,S., a.g.e., s.42-43.

kongrenin sonunda yönetime karşı mücadele yöntemleri konusunda ayrılığa düşüldüğünü ve birleşmenin mümkün olmadığını görmekteyiz. Bu noktadan sonra, Sabahattin'in fikirlerine ve bu fikirleri doğrultusunda yönetimle mücadelesinde ortaya çıkan ihtilalci yönüne de değinen Akşin'in değerlendirmeleriyle adı geçen dönemde onun siyasal faaliyetleri konusunda bilgilenmemiz söz konusu olacaktır. I.Kongre için hazırladığı programda ileri sürdüğü fikirleri, onu sosyolojisini oluşturan kavramların açıkça belirlenmesi açısından önem taşımaktadır.

Siyasal Faaliyetleri: I.Jön Türk Kongresi. Babalarının dönme eğilimine karşı çıkan oğulları "Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza" diye başlayan ve bir Jön Türk Kongresi öneren iki bildirge yayınlamışlardı. Böylelikle, "babalarının yapmadığı bir biçimde siyaset alanına atılıp" kongrenin toplanma hazırlıklarına giriştiler.

Akşin'e göre bu kongrenin toplanması için en önemli engel, para sorunuydu. Farklı ülkelerden gelecek olan delegelerin yol ve ikamet masraflarının karşılanması söz konusuydu. Bu parayı, kendi adına bir borçlanmayla Sabahattin'in sağladığını belirten Akşin, paranın kaynağının İngilizler olduğu yolunda tahmin yürütmekte(3).

Kongrede iki önemli tezin ortaya atıldığını belirten Akşin, kongre sonunda Abdülhamit istibdadının yıkılması için yabancı müdahalesinin kabul edilip edilmemesi konusunda an-

(3) AKŞİN,S., a.g.e., s.43.

laşmazlık çıktığını vurgulayarak, Sabahattin'in müdahale isteyenlerle birlik olduğundan söz eder. Öne sürülen ilk tez ise İsmail Kemal -ki ilerde göreceğimiz gibi İsmail Kemal Sabahattin Bey'in faaliyetlerinde yanında yer alan kişilerden olacaktır- tarafından ortaya atılmıştı. Yalnız yayın ve propaganda yolunda devrim yapılamayacağı, bu nedenle askeri kuvvetlerin devrime katılımını sağlamak gereği üzerinde durulmuş, bu tez kongreye katılanlar tarafından benimsenmişti.

Sabahattin'in yabancı müdahale konusundaki sakıncaları gidermek amacıyla, "menfaati menfaatimize uygun ... hür ve demokratik hükümetlerle" anlaşmayı söz konusu ettiğini belirten Akşin, bu hükümetlerin İngiltere ve Fransa olduğu konusunda şüphesi olmadığını söyler. Ona göre "söz konusu müdahale, müdahaleyi önlemek için bir müdahale"dir(4).

I. Jön Türk Kongresi sonucunda, Sabahattin Bey ve arkadaşlarının karışmacı olarak anılacaklarını söyleyen Akşin, Sabahattin'in 1902 yılından sonraki durumu yansıtan şu yorumuyla, onun muhalif gruplar arasında da muhalefette kaldığını ortaya koyar:

"Ayrıntıların nedenleri ne olursa olsun, yabancıların karışmasını isteyenler hiçbir zaman belli-başlı niteliği milliyetçilik olan Türk meşrutiyetçileri tarafından benimsenmeyeceklerdi. Bir de üstüne adem-i merkezîyetçilik eklenince, Sabahattin Bey'le diğer Türkler arasında hiç bir zaman doldurulamayacak bir uçurum belirecekti."(5)

(4) AKŞİN,S., a.g.e., s.44.

(5) AKŞİN,S., "31 Mart Olayına değin Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası", s.542-43.

İhtilalciliği: Sabahattin'in I.kongreden sonraki çalışmalarına baktığımızda ise, onun ihtilalci yönünü ortaya koyan bir takım faaliyetlere giriştiğini görüyoruz.

1902 kongresinde, askerin devrime katılması doğrultusunda beliren görüşün, gerçekleştirilmesi amacıyla Sabahattin'cilerin faaliyetine değinen Akşin, "İsmail Kemal'in ortaya attığı tasarıdan, Trablusgarp kumandanı Arnavut Recep Paşa'nın hemşehrilik gayretiyle buyruğundaki askeri istibdata son verme işine tahsis edeceği anlaşılıyordu" diyerek, bu noktadan sonraki gelişmeleri şu şekilde ortaya koymakta(6):

Sabahattin ve Fazlı Beyler Malta'ya giderek, Recep Paşa'nın yaveri Şevket Bey'e görüşmüşlerdi. Sabahattin Bey, gemilerin Çanakkale'den sokularak askerin İstanbul, Ahırkapı'ya çıkarılmasını savunmuş ve bu görüş kabul edilmişti. Bu konuda Recep Paşa'nın da onayı alındıktan sonra, iş yine İngilizlerin konudan haberdar edilmesine kalmıştı. Çünkü, gemiler Çanakkale'ye geldiğinde İngiliz donanması da Beşik'e olacaktı. İsmail Kemal'in Paris'teki İngiltere elçisine giderek görüştüğü mesele, İngiltere'nin el altından desteğe verdiği sözle gerçekleşme noktasına gelindi. İşin mali yönü ise, yine İngiliz'lerden sağlanan paralarla halollmuştu. Öte yanda, Sabahattin, Lütfullah ve Fazlı Beyler gemileri sağlamak amacıyla Atina'da toplanmışken, Trablusgarp'tan gelen bir haberle Recep Paşa'nın bu konuda tereddütler olduğu öğrenildi. İsmail

(6) AKŞİN,S., İttihat ve Terakki ve Jön Türkler, s.42.

Kemal, para ve "aristokratik destek" peşinde koşarken, Recep Paşa'yı ikna edemedi ve tasarı gerçekleşemedi(7).

Prens Sabahattin'in ihtilalciliğini, faaliyetlerinin önemli aşamalarından biri olarak ortaya koyan Akşin, 1906 yılına değin ele aldığı olayların gelişim çizgisinde, Sabahattinciler'in şu alanlarda faaliyetlerini yürüttüklerini belirtir:

- İstanbul, İzmir, Erzurum, Trabzon, Kastamonu, Ege adalarında örgüt kurmak.
- Velihaht Reşad Efendi ile, tahta geçince meşrutiyet vaadi olmak şartıyla haberleşmek.
- Bu sözü Sir Edward Grey ve Clemenceau'ya iletmek.
- 1906'da çıkmaya başlayan Terakki gazetesini Türkiye'ye sokmak.
- 1907 yılında gerçekleşmekle birlikte, hepsinden önemlisi Hüseyin Tosun Bey'in Kafkasya yoluyla Erzurum'a gitmesi ve yeni vergileri ileri sürerek isyan çıkartmasıydı(8).

Görüldüğü gibi Sabahattin ve grubu, başarısız darbe girişiminden sonra yeni bir ihtilal hazırlığına girişmemekle birlikte, örgütsel faaliyetlere ağırlık vermişler ve örgütün propaganda aracı olarak ise bir gazete çıkartmağa başlamışlardır. Yanısıra, faaliyetlerinin her aşamasında karşımıza çıkan İngiliz ilişkisi, gündemde kalmayı sürdürmektedir.

(7) AKŞİN,S., a.g.e., s.46-47.

(8) AKŞİN,S., a.g.e., s.53-54.

Örgütsel Çalışmaları: Prens Sabahattin'in I.Jön Türk Kongresinden sonra karışmacı grup lideri olarak belirlendiğini ve istibdata karşı savaşımında yabancı müdahaleye yer verme çabalarını gördük. Ancak Sabahattinciler, örgütlü bir çalışma yapabilmek ve siyasal-toplumsal bir program sunabilmek açısından bir dernekten yoksundur. Kongreden sonra bir darbe tasarlayan bu grubun, öte yandan bir dernek kurduklarını öğreniyoruz.

Teşebbüsü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti - Prens Sabahattin başkanlığında, Ahmet Fazlı, İsmail Kemal, Dr.Nihat Reşat, Dr.Rıfat, Miralay Zeki, Dr.Sabri Hüseyin Tosun, Milaslı Murat, Şair Hüseyin Siyret'ten oluşan bu cemiyetin tüzüğünde, Akşin'e göre "kabul edilmesi pek zor olan hükümler vardı"(9).

Birinci madde adem-i merkeziyet ve tevsii mezuniyetin, Kanuni Esasinin 108. maddesine dayandığını ileri sürüyordu. Ancak, Akşin bu maddeyi gördüğünü vurgulayarak, 108. maddenin adem-i merkeziyetten söz etmediğini belirtiyor. İkinci madde ise vilayetlerin Genel Meclislerinin gizli oyla seçileceğini ve "vilayetin umur-u maliyesiyle kavanin ve nizamatına ait mesail ve muamelatta selahiyet-i tamme ve vasaiya malik" bulunacağı esaslarını koyuyordu(10). Görüldüğü gibi adem-i merkeziyet ilkesi gereği kurulacak olan vilayet meclislerinin,

(9) AKŞİN,S., "31 Mart olayına değin Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası", s.543-44.

(10) AKŞİN,S., a.g.m., s.544.

bu vilayetlerin mali durumlarıyla ilgili yasal düzenlemeler konusunda yetkiye sahip olacakları belirtilmekteydi. Üçüncü maddede ise Mebusan Meclisilerinin, vilayet meclislerince seçilmesi esası üzerinde durulmaktaydı. Akşin konfederatif bir niteliğe sahip olan bu maddeye göre mebusların halkı değil, vilayet meclislerini temsil edeceklerini söylemekte. Tüzüğün yedinci maddesinde vali, mutasarrıf, defterdar, defter-i hakanî müdürü mahkeme müdürü, muddei umumilerin merkezden atanmasını öngörürken, geri kalan adli ve idari yetkilerinin, bölgelerdeki milletler oranında valilerce atanması esasını getiriyordu. Akşin, bu kuralın uygulanmasında zorluklar çıkabileceğini belirtir. En başta akla gelen zorluk ise dil konusundadır. "Türkçe'nin ve özellikle resmi dil olan Osmanlıca'nın İmparatorlukta yaygın bir dil olmaması", Akşin'e göre bu güçlüğüün kaynağıdır(11).

Prens Sabahattin'in başkanlığında kurulan Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-ü Şahsi Cemiyetinin yanısıra, onun görüşleri doğrultusunda, başka cemiyetlerin kurulmuş olduğunda görmekteyiz. I.Kongre sonucundaki bölünmeyi giderme amacıyla Mısır'da Cemiyet-i Ahdiye-i Osmaniye adıyla bir cemiyetten söz eden Akşin, Cemiyetin bildirgesinde yönetimde tevsiî mezuniyet ilkesinin seçikleştirilmesi ve gereği üzerinde durulduğunu belirterek, bu cemiyetin Sabahattin eğilimli olduğu noktasına dikkat çekmektedir(12).

(11) AKŞİN, S., a.g.m., s.544.

Prens Sabahattin'in, kurduğu cemiyetin görüşlerini yaymak amacıyla bir yayın faaliyetine girdiğini belirten Akşin, onun "Adem-i Merkeziyet ve Şahsi Teşebbüsün bu uzvunda düşüncelerini açıklamak ve yaymak fırsatını bulduğunu" vurgulamakta(13).

Yayın: 1906 yılında kurulan Terakki gazetesi, derneğin kurucularından Ahmet Fazlı yönetiminde aylık olarak yayın hayatına başlamıştı. Terakki'nin alt başlıklarındaki değişmelere dikkat çeken Akşin, bu değişmelerin ışığında Prens Sabahattin'in düşüncelerindeki değişmeleri ortaya koyar.

"Önce "Fenni içtima ve adem-i merkeziyet taraftarının mürevvici efkandır" diye ilan olunduğu halde sonradan "Teşebbüsü Şahsi ile Kanunu-Esasi ve Adem-i Merkeziyet taraftarının mürevvici efkarıdır" denmiş, en son olarak da -isabetli olarak- "Kanuni Esasi" sözü "Meşrutiyet" diye değiştirilmiştir"(14).

Gördüğümüz gibi önceleri meşrutiyetten söz edilmemiş, yalnızca Sciečne Sociale'ci görüşleri doğrultusundaki kavramların vurgulanmasına önem verilmişti. Akşin'in bu konudaki yorumu ise Demolins'in öğretisinin Sabahattin Bey'in gözünü bürüdüğu şeklindedir. Akşin'e göre bu durum ona Meşrutiyetçiliğini unutturacak bir hal almıştır.

(12) AKŞİN,S., İttihat ve Terakki ve Jön Türkler, s.56.

(13) AKŞİN,S., "31 Mart olayına değin Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası", s.545.

(14) AKŞİN,S., a.g.m., s.545.

Terakki'nin ilk sayısında ortaya konan cemiyetin amaçlarının, Sabahattin'in "kafasındaki öncelikler konusunda bir fikir verdiği dikkat çeken Akşin, bu amaçları şu şekilde ortaya koymakta: 1) "Fenni içtimanın" yurttaşlar arasında yayılması bu uğurda çeviriler yapılması, 2) Osmanlı unsurları arasındaki ayrılığın giderilmesi, 3) Uygar ülkelerde Osmanlı haklarının savunulması ve Türkiye lehinde devamlı bir ceryan-ı fikir tevliidi, 4) Osmanlı ülkesinde gerekli yerlerde teşkilat kurmak(15).

Sabahattin'in yayın faaliyetinin, Terakki'den önce başlamış olduğunu da yine Akşin'den öğreniyoruz. Babası Paris'e geldikten sonra Cenevre'de kapanmak üzere Osmanlı gazetesini devralmıştı. 1 Temmuz 1900'de Londra'da, 15 Ekim 1900'de de Folkestone'da çıkmaya başlayan gazetenin sahibi ve mali destekçisi Damat Mahmut Paşa olmakla birlikte, Akşin onun gazetecilikle meşgul olmadığını vurgular(16). Bu noktadan hareketle Paşa'nın yanındaki oğullarının gazetenin yayımlanmasında rol oynadıklarından söz edebiliriz.

Sabahattin'in 1899-1908 yılları arasında faaliyetlerinin Akşin'den kaynaklanarak elde ettiğimiz gelişiminin son aşaması II.Jön Türk Kongresi'ne geçmeden önce, I.Kongre, cemiyetin tüzüğü ve amaçları çerçevesinde ortaya çıkan adem-i merkeziyet kavramının, yine Akşin tarafından yorumlanması söz konusu olacaktır.

(15) AKŞİN,S., a.g.m., s.543.

(16) AKŞİN,S., İttihat ve Terakki ve Jön Türkler, s.542.

Prens Sabahattin, I.Kongre için hazırlaması istenen programda adem-i merkeziyet ilkesine yer vermesiyle, Jön Türkler'in kesin olarak bölündüğüne işaret eden Akşin, "Osmanlı Türklerinin muhtariyet ya da muhtariyete yaklaşan her türlü çareye karşı" olduklarını belirtir(17).

Jön Türkler dönemini inceleyen yazar Ramsaur'un Sabahattin Bey'in -Türk gerçeklerini pek gözönünde tutmadan, Demolins'in düşünce sistemini uygulamaya kalkıştığı- şeklindeki yorumuna katılan Akşin, Sabahattin'in bu yargıya hak verir bir tutumda olduğunu söyler. Buna örnek olarak ise Sabahattincilerin adem-i merkeziyet ilkesine itiraz edenlere karşı yaptıkları savunmayı gösterir.

II.Jön Türk Kongresi(*): I.Kongreden sonra, darbe girişimleri, Cemiyet kuruluşu, gazete yayımlaması gibi faaliyetlerini gördüğümüz Prens Sabahattin'in 1899-1908 yılları arasında aktif biçimde katıldığı faaliyetlerden biri de II.Jön Türk Kongresinde bulunuşudur.

27 Aralık 1907 günü toplanmış olan kongrenin, hazırlık çalışmaları Prens Sabahattin'in işyerinde biraraya gelen komite tarafından gerçekleştirmişti. Ahmet Rıza, Sabahattin ve K.Malumyan'ın ortak başkanlığı altında açılan kongrede yine

(*) Kongrenin toplanma önerisinin değişik kaynaklarda, farklı cemiyetler tarafından getirildiğini vurgulamaktadır. Akşin, Kuran ve Ramsaur 1907'de Taşnaksütyon Ermeni Cemiyetinin girişiminden söz ederken, Bayur'un bu girişimin Terakki ve İttihat Cemiyetinden geldiğini ortaya koyan bir mektuba dikkat çektiğini belirtmekte. Akşin makalesinde ise kongrenin Ermeni Komitelerinin teşebbüsü ile toplandığından söz ediyor.

(17) AKŞİN,S., "31 Mart olayına değin Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası", s.543.

yoğun tartışmalar yapıldığını, ancak görüş aykırılıklarına rağmen, anlaşmaya varıldığını belirten Akşin, bu anlaşmanın yabancı müdahale gibi konuların bir tarafa bırakılmasıyla gerçekleştiğini ortaya koyar(18).

29 Aralık günü tamamlanan kongre çalışmaları neticesinde yayımlanan bildirgede, "Osmanlı Devletini oluşturan milletlerin birlik olmayı başardıklarını ve çabalarını birleştirerek amaca ulaşıncaya değin ihtilal yolunda ısrar edecekleri" duyurulmaktaydı(19). Amacın Abdülhamit'i tahttan inmeye zorlamak, "idarey-i hazıranın" esasından değiştirilmesi, parlamenter düzenin kurulması olarak beliren kongre bildirgesi Akşin'e göre "kesin bir ihtilal kararını yansıtmaktaydı"(20).

Prens Sabahattin'in 1902 yılındaki darbe tasarıları ve 1907'deki Erzurum'da Hüseyin Tosun Bey'in çıkardığı ayaklanışa izin vermesini örnek göstererek, onun "öteden beri ihtilalci ve siyasal eylemden yana olduğunu" vurgulayan Akşin herhalde Kongre'nin ihtilalden yana ortak kararına karşı çıkmayarak Sabahattin'in katılmasını bu açıdan değerlendirmektedir(21).

(18) AKŞİN,S., a.g.m., s.545. İttihat ve Terakki ve Jön Türkler, s.66.

(19) AKŞİN,S., İttihat ve Terakki ve Jön Türkler, s.66.

(20) AKŞİN,S., "31 Mart olayına değin Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası", s.545.

1908'de II.Meşrutiyet (Hürriyet) ilanıyla birlikte Sabahattin'in yurda geri dönmesinden önceki dönemde, onun yoğun bir şekilde aktif olarak siyasal hayatın içinde olduğunu gördük. Akşin'in çalışmalarından elde ettiğimiz bu çerçevede Prens Sabahattin'in Abdülhamit yönetimine karşı her türlü mücadeleden yana tavır aldığını, muhalif gruplar arasında bile yine muhalif kalarak, ısrarla ilkelerini savunduğunu, ancak bu çabalarında başarılı olamayınca II.Kongreyle birlikte, "ihtilal" planlarına katıldığını vurgulayan ipuçları elde ettik. 1908 yılında Abdülhamit'in meşrutiyeti ilan etmesiyle birlikte amacına ulaşmış görünen Sabahattin, yurda dönüşünde iktidar grubunun dışına itildiğinde yine muhalefete kalacak ve ihtilalci, siyasal eylemden yana tavrını sürdürecektir.

2- 1908 SONRASI İLİŞKİ VE FAALİYETLERİ

II. Kongre sonucunda İttihatçılarla safbirliği yapan adem-i merkeziyetçilerin bu birliği Hürriyet ilanından sonra imparatorlukta sürdürmek amacıyla İstanbul'da görüşmeler yaptıklarından söz eden Akşin İ.T.'nin İstanbul şubesinin bir bildiri yayınlayarak birleşmeyi ilân ettiğini belirtir. 23 Ağustos 1908 tarihli İkdam gazetesinden Akşin'in naklettiği bildiride şu görüşe yer veriliyordu:

"Şimdiye kadar Paris'te Ademi Merkeziyet ve Teşebbüsü Şahsi ve Meşrutiyet namı altında sarf-ı mesai eden Cemiyetle Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında itilaf ve ittihat tam hasıl olduğundan fi mabad her iki cemiyetin Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti namı ve programı altında çalışacakları ilan olunur"(1).

Ancak, hürriyetin ilanı ile Türkiye'ye gelen adem-i merkeziyetçilerin propaganda çalışmalarının baskıyla karşılaştığını öğreniyoruz. Fazlı Bey'in İzmir'de yapmak istediği konuşma İttihat ve Terakkiciler tarafından engellenirken, Anadolu'ya gidecek olan Sabahattin yanlılar ise yolda tutuklanmışlardı(2).

İ.T.'nin birleşme yolundaki kararı geri tepmiş görünüyordu. Sabahattin'in yurda dönüşüyle birlikte bu ayrılık iyice belirlenecek ve Sabahattin'in muhalefet niteliği sürecekti.

2 Eylül 1908'de babasının cenazesi yanında olmak üzere

(1) AKŞİN,S., "31 Mart Olayı'na Değin Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası", s.548.

(2) AKSİN,S., İttihat ve Terakki ve Jön Türkler, s.100.

İstanbul'a geldiğinde, kendisine büyük bir karşılama yapılmıştı. Ertesi gün yapılan cenaze törenine katılan Rum Patriğine Sabahattin'in yaptığı reverans İttihatçı bazı gazetelerde patriğin elini öptüğü şeklinde yansıtılmıştı. Akşin, burada Sabahattin'in Şehzade Burhanettin ve diğer saray temsilcilerinin ziyaretlerini iade etmediğine dikkat çekmekte(3).

İttihatçıların, Sabahattin'e karşı tavır almalarının, çağrıldığı toplantılarda sürdürdüğünü belirten Akşin ona yalnızca protokoler bir yer verildiğini, yanısıra Ahmet Rıza'nın yakışsız davranışlarına maruz kaldığını vurgulamakta.

Buna karşılık, Akşin Sabahattin'in yurda dönüşünün hemen ardında Ahrar fırkasının kurulmasını onunda "bozuk niyet taşıdığına işaret" olarak göstermektedir(4).

Akşin'in yorumuyla; Hürriyet'in ilanından önce birleşme yoluna gittikleri şeklinde görüntü veren her iki cemiyetin de, meşrutiyetin ilanından sonra, yurtiçindeki çalışmalarını bu doğrultuda yürütmek amacıyla olmadıkları söylenebilir.

Siyasal Faaliyetleri: Prens Sabahattin'in yurda dönmesi, onun siyasal eylemden yana, ihtilalci yönünü tabiidir ki değiştirmemişti. İlk amacı olan Meşrutiyetin tesisine ulaşan Sabahattin artık ademi merkezîyetçi, İngiliz siyasetine uygun bir yönetimi kurma amacına yönelebilirdi. Bu amaçla, dönüşünden hemen sonra, arka planda kalmakla birlikte, yine bir ce-

(3) AKŞİN,S., a.g.e., s.100.

(4) AKŞİN,S., "31 Mart Olayına Değın Sabahattin ve Ahrar Fırkası", s.549.

miyetin kurulmasına, cemiyetin organı olarak gazete çıkarma ve darbe planlarına katılma gibi faaliyetlerine devam ettiğini görmekteyiz.

Örgütsel Çalışmaları: Prens Sabahattin'in bu çerçevede yürüttüğü çalışmaları arka planda kalmayı yeğlemesine rağmen 1908'den sonraki dönemde önemli bir yer işgal eder. Yurda dönüşünden oniki gün sonra, 14 Eylül 1908 tarihinde kurulan Ahrar Fırkası'nın kurucuları ve partinin kuruluş amaçları, Prens Sabahattin'in bu kuruluşdaki etkisini ortaya koymakta.

Ahrar Fırkasının kurucuları arasında, ademi-i merkeziyetçi Jön Türklerden Ahmet Fazlı, Mahir Sait, Celalettin Arif Bey'in isimlerini zikreden Akşin, Ahmet Fazlı'nın Sabahattin'in süt kardeşi, Paristeki cemiyetin genel katibi, Terakki'nin yöneticisi, kısaca Prens'in sağ kolu olduğunu belirterek, Prensle parti arasındaki bağlantıyla dikkat çekmek ister(5).

Prens Sabahattin'in kendisine yapılan başkanlık önerisini "siyaset mücadelesine girmeyeceği" şeklinde geri çevirdiğini belirten Akşin onun yakın arkadaşlarıyla, kendisine teklif yapanlar arasında işbirliğini sağladığını vurgulamaktadır(6).

Ahrar Fırkasının gizli bir yönü vardır Akşin'e göre.

(5) AKŞİN,S., a.g.m., s.549.

(6) AKŞİN,S., a.g.m., s.556.

Partinin iç tüzüğüne göre yönetim kurulunun altı kişilik olması gerekirken, başkan olarak kimse yoktu. Akşin bu noktaya dikkat çektikten sonra, Sabahattin'in Prensligi dolayısıyla bu durumu gizlemeyi uygun görmüş olabileceğinden söz eder. Ona göre "...Prens, fahri (ve gizli) başkanlığa, ya da başkanlığın -kendisine bir cemile olarak- açık kalmasına razı edilmişti"(7).

Partiyle, Sabahattin arasındaki bağlantıyı vurgulamak açısından Akşin'in öne sürdüğü diğer bir hususta parti programında Padişah'tan söz edilmemesi ve Padişaha tanınmış bir hak olan Ayan üyelerinin seçiminin Genel Meclis (Meclisi Umumi) ve Belediye üyelerine, bir de hükümete bırakılmasıdır. "Padişahlara, ya da yalnız Abdülhamit'e karşı bu tutumda da Prens Sabahattin'in etkisini sezmemek imkansızdır"(8).

Sabahattin maddi ve manevi açıdan desteklediği bir diğer kuruluş ise, Nesli Cedit Kulübü'dür. İ.T. Cemiyeti ile yapılan anlaşma gereği Adem-i Merkeziyet Cemiyetinin kapatılması söz konusu olunca, bu doğrultudaki gençlerin adem-i merkeziyetçi düşünceyi geliştirecek bir klüp kurduklarından söz eden Akşin, Sabahattin'in bu gençlere bir merkez ve kitaplıklık sağladığını belirtir. Kulübün tüzüğünün 3 maddesi "Hayatı hususiyede kavi bir teşebbüsü, hayatı umumiyede ihtiyacı memlekete kafi bir tevsii mezuniyet" şeklindeydi(9).

Yalnızca bu maddenin ortaya konması bile kulübün Saba-

(7) AKŞİN,S., a.g.m., s.557.

(8) AKŞİN,S., a.g.m., s.558.

(9) AKŞİN,S., a.g.m., s.549.

hattin'le bağlantısını göstermek açısından yeterli olmaktadır.

Yayın: Sabahattin arka planda kalmaya devam ederken, 1908 öncesi faaliyetlerinin tümünü yurtiçindeki çalışmalarıyla sürdürmekteydi. Yurtdışında Terakki'yi çıkaran Sabahattin, 17 Mart 1909'da ise Osmanlı gazetesini çıkarmaya başlar. Müstakil gazete olacağı açıklanan Osmanlı gazetesinin yöneticisi Ahmet Fazlı'nın Prens'le olan ilişkisini daha önce görmüştük.

Akşin, Sabahattin'in yine arka planda kalmayı tercih ettiğini ancak bu kez aralarındaki ilgiyi saklamak için fazla bir çaba gösterilmediğine değinir. Ayrıca Ahrar'ın bildirileri de Osmanlı'da çıkmaktadır ve "...Prens'in Ahrarın gizli ... başkanı olduğu kabul edilirse, Ahrarın resmi organı da sayılabilir"(10).

Sabahattin'le herhangi bir bağı gerçekten olmamakla birlikte, Aralık 1908'de Derviş Vahdeti'nin yayınlamaya başladığı Volkan gazetesi de, taşıdığı nitelikler açısından, Sabahattin'in en azından destekleyicisi olarak ortaya çıkmaktadır. Akşin, aynı yıl kurulan Ahrar Fırkasını destekleyen gazeteler arasında Volkan'dan da söz etmekte(11).

Volkan gazetesinin, sıradan dincilik yapan bir gazete olmadığını belirten Akşin, gazetenin özellikleri arasında belirlediği Sabahattin'ci ve muhalif niteliği ile bu tutuma pa-

(10) AKŞİN,S., a.g.m., s.555.

(11) AKŞİN,S., İttihat ve Terakki ve Jön Türkler, s.101.

ralem olarak Volkan'ın yayımcısı Derviş Vahdeti'nin İngiliz Siyasetinden yana olduğu gerçeklerini ortaya koyarak, Prensele, Volkan gazetesi arasında en azından fikir ve amaç birliği açısından paralellik kurmamızı sağlamaktadır(12).

Volkan'ın, 31 Mart olayından önceki kışkırtıcı(*) yayınları, Sabahattin'in Osmanlı gazetesi ile paralel olarak faaliyet gösterdiğinin diğer bir kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır.

İhtilalciliği: Yurda dönüşünden bir yıl sonra, Sabahattin'in çeşitli ayaklanmalara karıştığını, adigeçen dönemde ortaya çıkan, arka planda kalma eğilimine rağmen, tüm darbe girişimlerinde, ondan söz edildiğini görüyoruz.

31 Mart'ı başlıbaşına bir araştırma konusu olarak inceleyen Akşin, bu olayın her aşamasında Sabahattin'in oynadığı rolü ortaya koyması ile, onun ihtilalci yönünü vurgular veriler edinmemizi sağlamaktadır.

31 Mart Olayı (31 Mart 1325 - 13 Nisan 1909)

"...Konumuz olan ayaklanmada parola "Şeriat isteriz!" idiyse de, gerçekte ayaklanmanın baskın niteliği, muhalefetin İttihat Terakkiye karşı kalkıştığı ... fakat başarıya ulaşamamış bir askeri hükümet darbesidir. İsyân bayrağının şeriat oluşu bir dini sömürme olayından ibarettir... Abdülhamit, ancak 31 Mart olayının bastırılması dolayısıyla tahttan indirilebilmiştir"(13).

(12) AKŞİN,S., 31 Mart Olayı, s.20-21.

(*) 28-31 Mart 1909 günlü Volkanlarda er ve erbaşların İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti lehinde ve İttihat ve Terakki aleyhinde mektupların yayınlandığını vurguluyor.

(13) AKŞİN,S., İttihat ve Terakki ve Jön Türkler, s.125.

Akşin'e göre, Sabahattin'in ayaklanmaya karşı aldığı tavrı, ilk üç günün çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Sabahattin'in bu çerçevedeki girişimlerini görmeden önce, onun tavrını açıklaması açısından ayaklanmanın ilk günlerinin gelişimine Akşin'den edindiğimiz bilgilerin ışığında kısaca göz atalım:

"Gerek Ordudan tasfiye edilmekte olan alaylı subaylar, gerekse medrese öğrenciliği sıfatıyla artık askerlikten kaçamayan softalar ayaklanmayı yapacak olan er ve erbaşları hemşehrilik, eski komutanlık, din propagandası, ortak 'halk kültürü' gibi silahlarla kolayca etkileyip harekete geçirebilecek durumdaydılar. Öte yandan ... muhalefet, alaylı subaylara ve softalara, askeri isyanı başlatmak üzere gerekli komutu vermiştir. ... Basın yoluyla erlerin bu davaya kazanılması işi muhalefetin dinci ağzı olan Volkan gazetesinin sahibi Derviş Vahdeti'ye düşüyordu... En arka planda, bu işe manevi ve belki de maddi destek sağlayan bir güç olarak İngiltere duruyordu"(14).

Görüldüğü gibi, muhalefet(*), ayaklanmanın gerçekleşmesi için gerekli unsurlar üzerindeki etkisini kullanmaktaydı. Ayaklanmayı başlatan muhalefetin gözardı ettiği mesele daha sonra, askerinin Abdülhamit'ten yana tavır alması konusuydu. Nitekim ayaklanmanın ikinci gününde hükümetin saraya istifasını sunması karşısında, karar merkezinin saray olduğunu anlayan asker affedilmek için çırpınarak saraya döndü(15).

(14) AKŞİN,S., a.g.e., s.125-126.

(*) Akşin muhalefet denince, başta Prens Sabahattin olmak üzere, Kamil Paşa ve oğlu Sait Paşa, İsmail Kemal, Müfit Beyler, Mizancı Murat, Said-i Kürdi Derviş Vahdeti gibileri ve bunların buyruğu ve etkisi altındaki siyasal örgütler, yani Ahrar Fırkası ve onun dinsel kolu olan İttihat-ı Muhammedi Cemiyetinin anlaşılacağını belirtir.

(15) AKŞİN,S., a.g.e., s.127.

31 Mart Olayı'nın, muhalefet tarafından, asker ve ule-mayı kullanarak başlatıldığıının kanıtlarını Akşin'den aktar-dığımız yukarıdaki satırlarda gördük. Sabahattin'in bu hare-ket karşısındaki endişelerini, bizzat, donanma kumandanlarıyla görüşerek, belirttiğini ve anlaşma yoluyla ayaklanmanın Abdülhamit aleyhinde gelişmesi yönündeki isteklerini vurgula-dığından söz eden Akşin, Sabahattin'in ayaklanmanın seyrinden hoşlanmadığını belirtir. Akşin'in, Kuran'dan naklettiği bil-giye göre, Sabahattin ayaklanma haberini Kuruçeşme Karakol Subayından alır. Askerin Abdülhamit'e eğilimli olduğunu öğre-nince Heybeliada giden Sabahattin Avrullah korvetinin Süva-risi Enver Beyi ziyaret eder ve Abdülhamit'in tahttan indi-rilmesi yolundaki isteğini öne sürer. Bu konuyu görüşmek üze-re Enver Bey'le Beşiktaş önlerindeki Hamidiye Süvarisine gel-diler, orada Vasıf Bey ve diğer süvarilerle toplantı yapıldı. Sabahattin bu toplantıda, Abdülhamit'in ne olursa olsun Meş-rutiyet düşmanı olarak bilinmesi gerektiğini ve vatani kur-tarmak için Abdülhamit'i tahttan indirmekten başka çare olma-dığını ortaya koydu. gemilerde bir meşveret meclisi toplayıp, Mehmet Reşat'ı tahta çıkarmakta, Sabahattin'in üzerinde dur-duğu diğer bir husustu(*)).

Donanma alınacak kararları, toplarının tehdidi ile Yıldız'a kabul ettirecekti. Hamidiye süvarisi Vasıf Bey ayak-lanmanın Abdülhamit'ten yana kaydığı takdirde bu şartları ye-

(*) Ahrar Fırkası'nda aynı yıl olaydan önce Sultan Reşat'ı tahta çıkarmak üzere hazırlık yapıyordu.

rine getireceğini bildirdi. İkinci gününde ayaklanmanın Abdülhamit'çi yön aldığını öğrenen Sabahattin, donanmanın alınan karara uymasını istedi. Ancak üçüncü gün için hareket sözü veren Vasıf Bey, bu sözünde durmayacaktır(*) (16).

Donanma ile ilişkileri konusundaki bilgiler karşısında, Prens'in donanma ile daha önceden bir teması olup olmadığı hususunda ortaya çıkan durumu Akşin, donanmayla "daha önce bir anlaşma yapıldığını güçlü bir ihtimal olarak" kabul ederek, planlı bir darbe şeklinde değerlendirir (17).

31 Mart'ı izleyen günlerde ayaklanma kanlı bir şekil almıştı, Abdülhamit lehine dönen asker ise tutuklamalara başlamıştı. Tutuklananlar arasında Prens Sabahattin ve Ahmet Fazlı da vardı. Sabahattin Bey, Harbiye nezaretinde bir odada soruşturmaya maruz kalmıştı. Ancak daha sonra, Mahmut Şevket Paşa ile Harp Divanı Başkanı Hurşit Paşa tevkif edilmesinin sebepsizliğinden dolayı özür dilemişlerdi. Daha sonra basına yapılan bir açıklama ile "Sultanzade Mehmet, Sabahattin Bey'in tevkifini icabettirecek hiçbir delil mevcut olmadığından hürriyetleri maaltizai iade edildiği" haber verilir. Fazlı Bey'de aynı sıralarda serbest bırakılmıştır (18). Bu olaydan sonra Sabahattin tekrar yurtdışına gidecektir. Akşin

(*) İlki 1902 yılında olmak üzere Sabahattin'in donanma ile birlikte başladığı darbe tasarılarının ikincisi de başarısızlıkla sonuçlanıyordu.

(16) AKŞİN, S., 31 Mart Olayı, s.86.

AKŞİN, S., İttihat ve Terakki ve Jön Türkler, s.131.

(17) AKŞİN, S., 31 Mart Olayı, s.87.

(18) AKŞİN, S., 31 Mart Olayı, s.209-210.

31 Mart olayını Sabahattin'in düzenlediği bir ayaklanma olduğunu kabul etmekle birlikte ayaklanmanın aldığı biçimin, Prens'in hoşuna gidecek türden olmadığını vurgular. Bununla birlikte Akşin'e göre olayın İ.T.'nin İstanbul'daki kontrolüne son vermiş olması muhalefet açısından, dolayısıyla Sabahattin açısından hoş bir durum olarak değerlendirilebilir(19).

Sabahattin'in ihtilalcilerle işbirliği yaparak veya onları destekler biçimde giriştiği faaliyetleri 31 Mart olayından sonra da devam etmektedir. Serbest bırakılmasından sonra yurtdışına giden Sabahattin'in, oradan yolladığı mektuplarla fikirlerini ve Akşin'den öğrendiğimize göre ise 31 Mart olayıyla ilişkisi konusunda izahları olduğunu gördük.

1912 yılında Halaskar Zabitan grubu adında, subayların gizli bir örgütü vardır. Örgütün amacı İ.T. istibdadını yıkıp, meşrutiyetin işlerliğini sağlamak ve bunu sağladıktan sonra ordunun siyasete karışmasını kesin olarak önlemektir. Cleanthi Scalieri aracılığıyla Prens Sabahattin ve yandaşları (RızaNur-Satvet Lütfi) ile kurulan temas sonucu Sabahattin'in para ve grubun beyannamesini çoğaltmak için yardım ettiğini görmekteyiz(20).

2 Mart 1913 yılında yayınlanan bir bildiri ise "... muhalefetin Sabahattin Bey kolunun bir hükümet darbesi girişimi üzerine bilgi veriyordu. Prens'in özel katibi Satvet Lüt-

(19) AKŞİN,S., a.g.e., s.90.

(20) AKŞİN,S., İttihat ve Terakki ve Jön Türkler, s.199.

fi, ademi merkezietçi bir hükümet kurulduğu takdirde... Büyük devletlerin 30 yıl süreyle Osmanlı içişlerine karışmalarının sağlanabileceği propagandasıyla bir hükümet darbesi planlamaya başladığının haberini veriyordu"(21). Bu girişim içinde bulunanların tutuklanmalarının söz konusu olmasıyla Satvet Lutfi'de tutuklanacaktır. Ancak Avusturya pasaportu olan Prensın katibi, bu ülkenin baskısıyla yurtdışına çıkarak, kurtulacaktır.

Akşın, bu tasarının başında Satvet Lütfi(*)'nin bulunmasının Sabahattin'in olayla ilişkisinin olduğunu göstereceğini belirtir(22).

Mahmut Şevket Paşa'nın ölümüyle sonuçlanan suikastın hazırlıklarında ise Prens Sabahattin yine gündemdedir. Halas-kar Grubu Subaylarının bu suikastten önce Sabahattin'in para yardımı istediklerini, ancak onun bu girişimi çok kanlı bularak reddettiği söylenir.

(21) AKŞİN,S., a.g.e., s.233.

(*) Satvet Lütfi Fransa'da fabrikası olan zengin bir silah imalatçısı olup, II.Dünya Savaşında karşılıksız olarak İngilizler hesabına casusluk yapmış, Gestapo tarafından yakalanıp, ölüm cezasına çarptırılmıştır. Kaçıp kurtulduktan sonra İngiliz hükümeti kendisine Order of the British Empire nişanını vermiştir. Kutay, bu işi niçin yaptığını sorunca ise, diğer adem-i merkezietçiler gibi Anglo Sakson hayat ve toplum tarzının üstünlüğüne inandığı için, bunlara hayran olduğu için yaptığını söylemiştir (Cemal Kutay, II.Dünya Harbinde Belgradı Kurtaran Türk (İstanbul, Büyük Kervan Matbaası, 1963)'den nakille AKŞİN,S., 31 Mart Olayı, s.258.

(22) AKŞİN,S., a.g.e., s.233-234.

"Oysa, Sabahattin darbeciliğın hiç de yabancı sayılamayacağını, hükümet darbelerinin ise kaçınılmaz olarak çok kez kanlı olaylar olduğunu biliyoruz... Sonradan Divanıharb kendisini gıyaben idama mahkum ettiğine göre, gerçekten işbirliğini reddetmiş olduğu da bir ölçüde şüpheli olmaktadır"(23).

Görüldüğü gibi Akşin incelediği dönemin darbe girişimlerinin tümünde Sabahattin Bey'in rolünü açıkça ortaya koymaktadır.

İlişkileri: Meşrutiyet sonrasında, Sabahattin'in faaliyetleri çerçevesindeki ilişkilerine baktığımızda Akşin'in, onun, İngilizlerle bağlantıları konusuna yer verdiğini görmekteyiz. İngilizlerin Osmanlı siyasetini; "Müslüman bir ulusçuluk fikri İngiliz İmparatorluğunun temelinde konmuş dinamit mesabesindeydi... Çağdaş bir devlet... İngiliz sömürgelerinde Doğulu ülkeler için çağdaşlaşmanın tek yolunun sömürge kalmak olduğu propagandasını iflas ettirecekti"(24) şeklinde ortaya koyan Akşin'e göre muhalefet -ki Akşin muhalefeti içindeki unsurlardan en başta Sabahattin'i sayar- İngilizlere uygun düşecek bir siyaset izleyecekti.

"Gerçekten muhalefet, Osmanlı Devleti'nin kozmopolit yapısını gözönünde tutarak ulusçuluğu reddettiği gibi, bu yapıya uygun gördüğü çok gevşek adem-i merkezi bir yönetimi savunuyordu"(25). Adem-i Merkeziyet fikrini ilk ortaya atanın ise Sabahattin olduğunu biliyoruz. Ayrıca Sabahattin'in İngilizciliği, diğer muhalifler gibi, iktidarda yer almak amacıyla-

(23) AKŞİN,S., a.g.e., s.234.

(24) AKŞİN,S., a.g.e., s.137.

(25) AKŞİN,S., a.g.e., s.137.

la son anda bir ittifak grubuna katılıp, yer edinme kaygısından doğmamıştı. Onun İngilizciliği "bilimsel kuramla temellendirilmiş" idi(26).

Akşin'in, Sabahattin'in İngilizlerle ilişkileri ve İngilizlerin onun desteklediğini gösterir satırlarında şu bilgilere yer vermektedir:

31 Mart Olayında, Sabahattin Bey ve Fazlı Beyin tutuklandıkları halde kovuşturmadan vazgeçilmesi, bir İngiliz müdahalesinin sonucu sayılabilir. İngiliz elçisi, arkeolog Ramsey'e, 27 Nisan 1909 günü Sabahattin Bey'e birşey yapılmayacağını kesin olarak söyleyebildiğine herhalde bir bildiği vardır(27). Arkeolog Ramsey ise Sabahattin Beyin yalısında çalışan bir İngiliz dadınının tevkif haberini ulaştırması için başvurduğu kişidir(28).

1911'lerde ise İngiliz Büyükelçiliğinde tercümanlık etmiş olan bir Ermeni'nin, Sabahattin Bey'in İstanbul'a döner dönmez, A.Rıza başkanlığında bir hükümet kurulacağını, Sabahattin'in Hariciye Nazırı olacağı tahminini yürüttüğünü öğreniyoruz(29). Bırakışma olduktan sonra Prens'in yurda dönmesi söz konusu olunca, Webb (İngiliz amirali) 15 Aralık'ta yazdığı bir telle, Prens'e dönmesi için yardım etmenin muhalefetin iktidar iddialarını tanımak ve iktidara gelince de İngiliz desteği sağlanacağını bir güvencesi olarak yorumlanabilece-

(26) AKŞİN,S., İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, s.208.

(27) AKŞİN,S., İttihat ve Terakki ve Jön Türkler, s.138-139.

(28) AKŞİN,S., 31 Mart Olayı, s.210.

(29) AKŞİN,S., İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, s.208.

ğini söylüyordu. Webb'e göre padişahın(*) Sabahattin için gösterdiği bu ilgi kişiliği ve düşünceleriyle İtilaf Devletlerinin ve özellikle İngiltere'nin hoşuna gidecek bir hükümet kurma isteğine bağlanabilirdi. Ancak Sabahattin bir hükümet içinde yer alamayacaktır.

Saray İngilizlere yanaşmak amacıyla onu görevlendirmek isteyecek, daha sonra ise İngiliz istihbaratçılarıyla ilişkiye girince, bundan vazgeçecektir. "Sarayın gözünde Sabahattin'in sevimsizliği" nin bu konudaki payı "İngiltereyle ilişkiler konusundaki mevsimsiz bir iyimserlikten" daha fazlaydı(30).

Prens Sabahattin'in yurt dışına kaçısından, 1924 yılında tekrar ülkeyi terk etmek zorunda bırakılışına kadar geçen süre içinde gerçekleştirdiği faaliyetleri, Akşin'in çalışmalarından edindiğimiz bilgilerin ışığında görmüş olduk. Bu çerçevede, Sabahattin İngiliz siyasetinden yana, ihtilal yanlısı, iktidar kadrolarına ve hatta muhalefete karşı muhalif bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Akşin, siyasal faaliyetlerinin yanısıra, onun sosyolojisinin temelini oluşturan adem-i merkeziyet ve teşebbüs-ü şahsi kavramlarının da eleştirisini yapmış ve yaşadığı döne-

(*) Akşin bırakışma yapılır yapılmaz yeni dönemin devlet adamları arasında ilk akla gelenin Sabahattin olduğunu söylüyor (İstanbul Hükümetleri, s.208).

Yine 1911 yılında Ekim ayı içinde İ.T.'nin muhalefetine katılacağı bir hükümet düşündüğünü öğreniyoruz. Prense nezaret teklifinde bulunulmuş ama o reddetmiş (İ.T.J.T., s.191).

(30) AKŞİN,S., a.g.e., s.211.

min koşullarında geçerliliği açısından tartışmıştır.

Prens Sabahattin Anglo Sakson toplumlarının, teşkilat açısından adem-i merkeziyet, kişisel düzeyde ise teşebbüs-ü şahsi (bireycilik) özelliklerini benimsemiş, bu formülü Osmanlı toplumuna uygulamak istemiştir.

Adem-i Merkeziyet: Sabahattin bu kavramı ilk kez I. Jön Türk Kongresi için hazırladığı programda ortaya atmıştı. İlk tepki yine kongreden geldi. "Osmanlı Türkleri muhtariyet veya muhtariyete yaklaşan her türlü çareye karşı idiler. Bir bölgeye muhtariyet vermek çok kere söz konusu bölgenin ergeç imparatorluktan kopmasıyla sonuçlanıyordu."(31). Sabahattincilerin bu ilkeye bu şekilde itiraz edildiğinde yaptıkları savunmada Kanuni Esasinin 108. maddesinde yer alan tevsii mezuniyet ilkesini örnek gösterdiklerini belirten Akşin, bu maddenin adem-i merkeziyet deyimini kapsamadığını söyler. Kanuni Esasinin Fransızca çevirisinde tevsii mezuniyet decentralisation'dur. Decentralisation'un Türkçesi ise adem-i merkeziyettir şeklindeki bu açıklama, Akşin'e göre son derece sıradandır. "... bu Karakuşi mantık, programı Demolins'in terminolojisine uydurmak için kullanılmaktadır. Böylesine bir çabanın değil bilimsellikle, hatta ciddiyetle bağdaşmayacağı açıktır."(32)

Sabahattin 1908 yılında yurda döndükten sonra yayın çevresinde, onun ileri sürdüğü ilkeler konusunda yoğun bir

(31) AKŞİN,S., a.g.m., s.543.

(32) AKŞİN,S., a.g.m., s.544.

tartışma ortamı doğmuştu. Fikirlerine yönelik eleştirilere karşı ortaya çıkan izahlarında, onun kendisini ilişkileri konusunda da savunmak durumunda kaldığını daha önce görmüştük. Bu noktada söz konusu olan, izahların fikirlerine yönelik eleştirilere karşı yazılmış olanlarıdır.

Akşin, onun adem-i merkeziyet ilkesi üzerine yayın çevresinde yoğunlaşan tartışmaları ele alarak suçlama ve savunmalara yer verir.

Hüseyin Cahit "İntihabat Entrikaları" adlı yazısında Rum Patrikhanesiyle, Sabahattin Bey Fırkası arasında yapılan bir anlaşmadan söz ederek, bunun patrikhanenin adem-i merkeziyetçi olmasından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Adem-i merkeziyet ise Midilli, Sakız ve diğer adaların Yunanlılara bırakılması demektir.

Prens Sabahattin, bu iddiaya karşılık ikinci izahta devlet adamı olmayacağını inandığı fikirler doğrultusunda çalışmalarını sürdüreceğini belirtir. Akşin, bu suçlamaları ve savunmaları şu şekilde değerlendirmekte:

"... Rumlar Osmanlı milletleri içinde en milliyetçi milletlerden biri idiler; birçok Rumlar Yunanistan'ın gelişmesini elbette istiyorlardı. Ahrarla Patrikhane arasında herhalde anlaşma yoktu ama -yazılı yazmaktaki amacı ne olursa olsun- Hüseyin Cahit'in yazdıkları esas itibariyle doğru sayılabilirdi... Sabahattin Bey istediği kadar adem-i merkeziyetin tevsii mezuniyet olduğunu ileri sürsün, Türk olmayanlar kendi milliyetçiliklerinin çıkarınadır diye adem-i merkeziyetçilere koşacaklardı"(33).

(33) AKŞİN, S., a.g.m., s.555 ve s.549.

Dönemin yaygın ideolojisi olan ulusçuluk, imparatorlukta uygulanmakta olan millet sistemi gereği Osmanlının parçalanmasında etkin unsurlarından biriyken, "... Müslüman olmayanlar arasında azgın bir ulusçuluk ve hemen her yerde 'hasta adam' sayılan imparatorluğu parçalamak, bölüşmek emelleri kol gezerken adem-i merkeziyet istemek imparatorluktan vazgeçmek demektir."(34) Akşin'in "adem-i merkeziyet" ilkesine karşı kesin tavrının, dönemin koşullarını ortaya koyarak, imparatorluğun o günkü durumuna uygunluğu açısından değerlendirmesinden kaynakladığını görmekteyiz.

Prens Sabahattin'in Osmanlı Toplumunun gerçeklerini gözönüne almadan adem-i merkeziyet ilkesini ileri sürmesi ise Akşin'e göre bilimsellikten yoksundur.

"... Seçkin memurların az, bazı bölgelerin pek yoksul ve geri olduğu bir ülkede belki de merkeziyet daha iyi yürürdü. Kaldı ki Osmanlı İmparatorluğunun geriliği ve içinde bulunduğu uluslararası durum, bir de kendine bağlı milletlerin milliyetçilik yönündeki gelişmesi Hürriyetin İlanından önceki programda ileri sürülen sözde bilimsel bir adem-i merkeziyeti gerçekten korkunç ve sonu karanlık bir macera olarak gösteriyordu. Demek ki Sabahattin Bey programının ... adem-i merkeziyet öğretisi değil bilimsel, indi, hatta daha kötüsü ... yıkıcı sayılmalıdır."(35)

Teşebbüs-ü Şahsi: Sabahattin'in fikirlerine geniş yer vermemekle birlikte, onun sosyolojisinin temelini oluşturan iki ana kavramı, Osmanlının anılan dönemdeki genel durumuna kıyasla ele alarak değerlendiren Akşin'e göre, Sabahattin'in

(34) AKŞİN,S., Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, s.48.

(35) AKŞİN,S., a.g.m., s.554.

programının "... şahsi teşebbüs bölümü az çok bilimsel sayılabılırdi."(36)

Prens'e göre bireylerin doğrudan kendilerine güvenmeleri, başarılarını kendi girişimlerinde aramaları teşebbüs-ü Şahsi'dir. Osmanlı Türkleri ise eğitimleri sonucu, çalışmadan yaşamak ve başkalarının sırtına dayanmak istiyorlardı. Dolayısıyla dayanak noktası hükümet memurluğu olarak belirleniyordu.(37)

Akşin'e göre bu tespitler güçlü ve isabetlidir. Teşebbüs-ü Şahsi'de genel anlamda şüphesiz ki olumludur. Ancak

"... bunun sırf Anglo-Sakson'ların bir özelliği ya da üstünlüklerinin nedeni olduğu tartışılabilir... Sabahattin Bey'in bağlı olduğu sosyoloji okulunun inceleme yöntemleri bilimsel kabul edilebilirse de Demolins'in vardığı sonuçların geçerli olduğu şüphelidir... Demolins büyük bir sosyolog olmadığı gibi, Sabahattin Bey'de ne büyük bir sosyolog ve hatta ne de büyük bir düşündürdür... İlmî içtimanın sonuçları geçici olarak da olsa, mutlak doğru olamazlar, hele yanılmazlıkları hiç söz konusu değildir."(38).

Sabahattin'in bilimsel açıdan yetersiz ve yaşanmakta olan koşullar açısından geçersiz kavramları, Akşin tarafından eleştirilmiş, yanısıra onun Osmanlı gerçeklerini göremediği konusu çalışmalarında yer almıştır.

"Şahsi teşebbüs bakımından Sabahattin Bey'in kapitülasyonlar, Osmanlı Devleti'nin yarısömürge

(36) AKŞİN,S., a.g.m., s.554.

(37) AKŞİN,S., a.g.m., s.552.

(38) AKŞİN,S., a.g.m., s.553.

durumu, emperyalizm üzerinde hiç durmamış olması ve hareket noktası olarak aldığı İngiliz, Fransız dostluğuna olağanüstü bir önem vermesi onun, Ramsaur'un dediği gibi, Kuruçeşme ve Çamlıca'dan ötesini görmediğini gösterir."(39).

Sina Akşin'in Prens Sabahattin hakkında genel değerlendirmesini ise aşağıdaki satırlarda açıklıkla görmemiz mümkün olacaktır:

"... Sabahattin'in burjuvazinin dünyada ilk kez siyasal egemenliği ele geçirdiği Anglo Sakson toplumunu yüceleştirerek kişisel girişime dayalı bir toplumun yaratılmasını önermesi, hep burjuva zihniyetinin somut ifadelerinden başka bir şey değildi."(40)

(39) AKŞİN,S., a.g.m., s.554.

(40) AKŞİN,S., Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, s.80.

SONUÇ

Çalışmamızın başında da belirttiğimiz gibi, faaliyetleri, ilişkileri çerçevesinde sosyologlarımızın tanıttığı Prens Sabahattin'in, tarihi gerçekler önünde nasıl bir görüntü de karşımıza çıkacağını görmeyi amaçlamıştık. Yaptığımız çalışma, çok kısıtlı kaynaklara dayanmasına rağmen, bizi sonuca götürmüş oldu. Sosyologlarımızın çizdikleri tablo, Akşin'den elde ettiklerimiz ile çatışıyordu.

Prens Sabahattin, bir yanda siyaset sahnesinden uzak, düşüncelerinin oluşturduğu programın politikayı ilgilendiren meselelerle bağlantısı olması nedeniyle istemeden bu tartışmalarda yer almış bir kişi olarak tanıtılırken, öte yandan siyasetin tam ortasında, yaşamının ilk yıllarından itibaren politik yaşantısının içinde faaliyet gösteren bir çizgideydi. Sosyologlarımız, onu babasıyla birlikte yurt dışına kaçan yüce bir şahsiyet olarak karşımıza çıkarmaktadırlar. Sabahattin de babası gibi vatanına hizmet arzusundadır. Tarihi gerçekler ise, onların İngilizlere olan ilişkilerini açıkça ortaya koyarak, bu kaçışın ardında yatan nedenleri bize göstermektedirler. Kahraman bir kişi olan babasının bağlantıları, onun kahramanlığı nasıl kazandığının diğer bir kanıtıdır.

Prens'in yıkmak için birleşmek yerine yapmak için birleşmek amacıyla Avrupa'daki muhalif gruplar arasına katıldığı belirtilirken, onun muhalefetin içinde bile muhalefet olarak kalması ve dönemin tüm darbe planlarında yer alması, en azından desteklemesi, diğer bir karşıtlık olarak karşımıza çıkmıştır.

Le Play'nin yaşam öyküsü bile, Prens Sabahattin'le aralarında benzerlikler kurmamızı sağlayacak bir biçimde bize aktarılmıştır.

Kısaca, sosyologların çizdiği Prens Sabahattin tablosu, tarih önünde sınındığı noktada bozulmuş, bugüne kadar yapılan çalışmaların, yeniden gözden geçirilmesi gereği üzerinde bizi düşündürmüştür.

Prens Sabahattin'in teşebbüs-ü şahsi ve adem-i merkeziyet kavramlarında temellenen görüşleri, bir anlamda, bağlı olduğu egemenlik merkezinin amaçlarına hizmet verebilmek amacıyla ortaya konmuştur sanki. Bir tesadüf sonucu gördüğü kitabın, onun yaşamının amacını belirlemesi anlamlıdır. Kaldı ki, Osmanlı toplumunun tarihi ve toplumsal koşullarını gözardı ederek sunulan bir programın geçerliliği yine tartışmalıdır. Ancak, bu noktada da sosyologların, onun fikirlerini Osmanlı Toplum yapısı için en isabetli olarak belirlediklerini, hatta onun programının uygulanamamış olmasını büyük bir hata olarak değerlendirdiklerini gördük.

Ona göre yönetimin herhangi biçiminin savunulması çözüm yolu değildi. İmparatorluk bir yapı sorunuyla karşı karşıyaydı. Neden olarak öne sürülen olaylar, aslında birer sonuçtu, diğer bir deyişle toplumsal gelişmede eğitim hukuk, yönetim gibi sosyal görünümler amaç değil, araç olmalıydı. Çözüm yolu ise, Anglo-Sakson'ların, yönetimde adem-i merkeziyet, özel hayatta teşebbüs-ü şahsi ilkelerinin Osmanlı toplumuna uygulanmasıyla bulanacaktı. Azınlıklar tarafından önemli

destek gören bu fikirler, imparatorluğun devamını sağlama konusundaki geçerliliği de yine tartışmalıdır.

Çalışmamızda daha çok ilişki ve faaliyetlerine yer verdiğimiz Prens Sabahattin'in fikirleri Science Sociale çerçevesinde oluşmuş ve Ülken'in çalışmasında örneğini gördüğümüz gibi her zaman ve zeminde uygulanabilen, kendi başına bir anlamı olan ve Kösemihal'in Türkiye Nasıl Kurtarılabilir kitabın önsözünde formüle etmesiyle son şeklini alan bir düzeydedir. Belli bir dönemin koşullarına bağlı bu fikirlerin tartışmasız, mutlak doğrular olarak, Prens Sabahattin'in adının geçtiği her yerde, sosyologlar tarafından tanıtılmış ve bu çizgi devam ederek süregelmiştir. Programın farklı yönleri belli başlıklar altında değişik şekillerde sunulmuş, ancak sonuçta varılan nokta doğaldır ki hep aynı olmuştur.

Bu açıdan, çalışmamızda onun ilişki ve faaliyetlerine bağlı olarak ortaya çıkan kimliği önem kazandı. Bu noktadaki çelişki bize gösteriyor ki, sosyologlar, Prens Sabahattin'in politik düşünce ve faaliyetlerini gözardı etmişler, onu kahraman bir kişi olarak karşımıza çıkararak, Türk Sosyolojisine yeni boyutlar kazandırmayı amaçlamışlardır. Akşin'in, siyasi tarihimiz içinde, Prens'in yadsınamaz rolünü ortaya koyarak değerlendirmesi, sosyolojimizin, sosyologlarımızın ve yakın tarihimizin aydınlanmasında yeni ışıklara, yeni ele alışlara ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

AKŞİN,Sina, 31 Mart Olayı, Ankara, 1970, Sevinç Matbaası.

_____ İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, İstanbul,
1976, Cem Yayınevi.

_____ Jön Türkler ve İttihat Terakki, İstanbul, 1987,
Remzi Kitabevi.

_____ "31 Mart Olayı'na değin Sabahattin Bey ve Ahrar
Fırkası", in Doç.Dr.Cem Sar'a armağan, S.B.F.D.,
C.XXVIII, Eylül 1972, 3.

BERKES,Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul Doğu-batı ya-
yınları.

CERAN,Ahmet,Şeref, Prens Sabahattin Bey, Konya, 1984, Arı Ba-
sımevi.

DEMİRKAN,Selahattin, "Memleketimizi Tanıma Meselesi ve Prens
Sabahaddin Çığırısı", in Sosyoloji Konferansları (1 Ki-
tap 1960-1961 Ders yılı), İstanbul, 1962, Fakülteler
Matbaası.

EGE,Nezahat Nurettin, Prens Sabahaddin, Hayatı ve İlmi Müda-
faaları, İstanbul, 1977, Fakülteler Matbaası.

ERİŞCİ,Lütfi, "Türkiye'de Sosyolojinin Tarihçesi ve Bibliyo-
grafyası", in. Sosyoloji dergisi, Sayı 1, s.158-167.

FAROZ,Ahmad, İttihat ve Terakki, Istanbul, 1986, Kaynak ya-
yınları.

GEVGİLİLİ, Ali, "Türkiye Basım", in. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 1, s.209-210.

HANİOĞLU, Şükrü, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, Cilt I: (1889-1902), İstanbul İletişim Yayınları.

İLYASOĞLU, Aynur, "Türkiye'de Sosyolojinin Gelişmesi ve Sosyoloji Araştırmaları", in. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt VI, s.2164.

İNAN, Yusuf, Ziya, Jön Türkler'den İttihat ve Terakki Cemiyetine, İstanbul 1978, Bayramâşık Yayınevi.

KARPAT, Kemal, H., Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul, 1967, İstanbul Matbaası.

KONGAR, Emre, Türk Toplum Bilimcileri, İstanbul, 1982, Remzi Kitabevi.

_____ Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Ankara, 1979, Bilgi Yayınevi.

KÖSEMİHAL, Nurettin, Şazi, Sosyoloji Tarihi, İstanbul, 1974, Remzi Kitabevi.

KURAN, Ahmet, Bedevi, İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul, 1945, Tan Matbaası.

KUTAY, Cemal, Prens Sabahattin. II. Abdülhamit ve İttihat Terakki, İstanbul, 1964.

LE PLAY SOSYOLOJİSİNİN 100.YILI, İstanbul, Türkiye Yayınevi ve Basımevi, 1958.

LEWIS, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ankara 1984, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

MARDİN, Şerif, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İstanbul, 1985, İletişim Yayınları.

PETROSYAN, Aşatovoviç, Yuriy, Sovyet Gözüyle Jön Türkler, İstanbul, 1974, Bilgi Yayınevi.

PRENS SABAHATTİN, Türkiye Nasıl Kurtarılabılır, İstanbul 1965 Elif Yayınları.

RAMSAUR, E.E., Jön Türkler ve 1908 İhtilali, İstanbul, 1982, Sander Yayınları.

SENCER, Muzaffer, Türkiye'nin Yönetim Yapısı, İstanbul, 1986, Alan Yayıncılık.

SEZER, Baykan, Sosyolojinin Ana Başlıkları, İstanbul, 1985.

SHAW, Stanford, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, I. Cilt, İstanbul 1982, E Yayınları.

SHAW, Stanford-Ezel Kural, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, II.Cilt, İstanbul 1983, E Yayınları.

TANYOL, Cahit, "İçtiami Monografi Hazırlıkları, Prens Sabahattin" in. Sosyoloji Dergisi, Sayı 4,5, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1949.

TUNAYA, Tarık, Zafer, Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul 1960, Siyaset İlmî Serisi, Yedigün Matbaası.

TÜTENGİL, C.Orhon, "Prens Sabahattin (1877-1948)" in. Sosyoloji Dergisi, Sayı 4-5, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1949.

_____ Prens Sabahattin, Geçit Yayınları, 1954.

ÜLKEN, Hilmi, Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul 1979, Ülken Yayınları.

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi